

مقایسه توسعه اجتماعی در برنامه‌های پنجگانه عمرانی و توسعه در قبل و بعد از انقلاب اسلامی ایران

مقدمه: توسعه فرایندی چندبعدی است که شامل جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی می‌شود. برنامه‌ریزی‌هایی که تا کنون پیاده شده‌اند، عمدتاً کانون توجه خود را رشد اقتصادی و توسعه صنعتی قرارداده و عوامل اجتماعی و فرهنگی رشد را تا حد زیادی مورد بی‌توجهی و غفلت قرار داده‌اند. در این پژوهش توسعه اجتماعی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

روش: در پژوهش حاضر از تحلیل محتوای کمی استفاده شده است. توسعه اجتماعی با شاخصهای رفاه‌گرایانه و شاخصهای انسان‌گرایانه مورد بررسی قرار گرفته است. جامعه آماری پژوهش، قوانین پنج برنامه عمرانی قبل از انقلاب ۱۳۵۶-۱۳۲۷ و قوانین پنج برنامه توسعه جمهوری اسلامی ایران بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۹۴-۱۳۶۸ بودند. به دلیل آن که جامعه آماری تحقیق، تمامی قوانین برنامه‌های عمرانی و توسعه، بود لذا نمونه‌گیری در تحقیق وجود ندارد.

یافته‌ها: در قوانین توسعه قبل و بعد انقلاب اسلامی، در بعد توسعه اجتماعی، تأکید بر شاخصهای رفاه‌گرایانه توسعه اجتماعی بوده است و شاخص انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی در هر دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی مورد کم‌توجهی زیادی قرار گرفته است به شکلی که به برخی از شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه (تکثر سیاسی و اجتماعی، برابری حقوق) هیچ توجهی نشده است.

بحث: چه در برنامه‌های قبل و چه در برنامه‌های بعد از انقلاب اسلامی، هر برنامه نسبت به برنامه قبل از رشد و توجه بیشتری به شاخصهای توسعه برخوردار بوده است. ولی آنچه مشخص است اینکه از منظر برنامه‌ریزان توسعه در ایران، توسعه اجتماعی به معنای پرداختن به یک بعد آن، و آن هم شاخصهای قابل رویت و مادی است در صورتی که توجه نکردن به شاخصهای انسانی خود یکی از عوامل بازدارنده توسعه است.

۱. علی قوتی سفیدسنگی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲. سید جواد حسینی

دکتر جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان مشهد، مشهد، ایران

<Hovita76@gmail.com>

۳. محسن نوغانی دخت بهمنی

دکتر جامعه‌شناس، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

واژه‌های کلیدی:

برنامه‌ریزی، توسعه اجتماعی، شاخص انسان‌گرایانه، شاخصهای رفاهی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۲/۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۱۶

Comparison of Social Development in the Five Development plans Before and After the Islamic Revolution of Iran

▶ 1- Ali Ghovati Sefidsangi

Ph.D. Student in Sociology of Economics and Development, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

▶ 2- Seyed Javad Hosseini

Ph.D. in Political Sociology, Department of Social Sciences, Farhangian University, Mashhad, Iran. (Corresponding Author) <Hovita76@gmail.com>

▶ 3- Mohsen Noghani Dokht Bahmani

Ph.D. in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

KeyWords:

Planning, Social development, Humanitarian index, Welfare index

Received: 1399/10/16

Accepted: 2021/01/5

Introduction: Development is a multidimensional process that contains economic, social, cultural, and political aspects. Programs that have been implemented so far, have largely focused on economic growth and industrial development, and greatly neglected the social and cultural factors of growth. In this research, social development has been analyzed.

Method: Quantitative content analysis was implemented in this study. Social development has been examined by two indicators of welfare and humanitarian. The statistical population is the laws of the five development programs before the 1327-1356 (1979-1948) revolution and the laws of the five development plans after the 1368-1394 (1989-2015) Islamic Revolution. Since the materials of the research comprise all the laws of civic and developmental plans, there is no sampling in the research.

Findings: In the development laws before and after the Islamic Revolution, in the context of social development, the welfare indicators and humanitarian index of social development have been emphasized in each period. Before and after the Islamic Revolution, much attention has been paid to some of the humanitarian indicators of development that have received no attention (political and social Proliferation, equality of rights).

Discussion: In both of the pre and post-revolutionary plans, each plan had a greater emphasis on development indicators than the pre-growth plan. But what is clear is the fact that from the perspective of development planners in Iran, social development means addressing one of its dimensions, that is, visible and material indicators, while not paying attention to the human characteristics is one of the disincentives factors of development.

Extended Abstract

Introduction: Planning is a process of thinking about social, economic, cultural, political, and physical issues, having orientation and foresight in relationships, comprehensive goals and highly integrated in the restrictive policy of plan. Planning in Iran to move towards development began scientifically and well before the Islamic Revolution, in 1327, and ended with the implementation of five development plans prior to the Islamic Revolution in 1356, the last Iranian development plan. In the aftermath of the Islamic Revolution, a decade after the revolution and the ceasefire of the Iran-Iraq war, Iran's development plans began again in 1368, and by 1394, five economic, social, and cultural development plans have been implemented in the country. Plans that have so far been developed in the name of development by foreign or domestic experts or by the participation of both parties in recent decades and implemented in "underdeveloped" countries have largely focused on economic growth and industrial development, and social and cultural factors of growth have been largely neglected. However, nowadays, development is viewed as a multidimensional process that requires the reorganization and re-orientation of the complex economic, social, and cultural system. In this study, we seek to reflect one of the multiple dimensions of development called "social development" in the five pre-revolutionary development plans (1327-1356) and the five economic, social and cultural development plans of the Islamic Republic of Iran after the revolution (1394-1388). The United Nations Regional Development Center considers social development to be the provision of social services required by citizens, emphasizing on improving the quality of lives of people by providing education, work, health, housing, social welfare, land reform, local development, safety from natural disasters, the different sections of society including women and children, and so on.

Method: The present study uses quantitative content analysis with emphasis on the explicit and tacit aspects of the text, all five periods before the Islamic Revolution and five periods of the Islamic Republic of Iran's Economic, Social, and Cultural Development Plan. Textual content analysis is an important method in social studies and communication sciences that can be used to quantify a variety of issues in the press, radio and television, cinema, cartoons, interviews, and music.

Social development has been examined with two indicators: “welfare” indicators and “humanistic” indicators, which have been designed using theoretical literature and empirical research background. The materials used in the current study comprise the laws of the first, second, third, fourth, and fifth development plans before the 1327-1356 revolution and the laws of the first, second, third, fourth, and fifth development plans of the Islamic Republic of Iran after the Islamic Revolution of 1368-1394. Since the materials used in the research are all laws of development and development plans, there is no sampling in the research.

Findings: The first result obtained from the analysis of the pre-revolution plans is that the first plan pays little attention on the development indicators and from the second result, one can understand that the welfare approach dominates in all five pre-revolutionary development programs, and the disadvantage of all these plans is that some of the indicators (political proliferation, ethnic equality) are ignored in any of the five civil plans. If we want to make a third conclusion, according to the principle analysis of the pre-revolutionary development plan documents, in the dimension of welfare development indicators, the fifth development plan is the best and most complete one that has paid sufficient attention to all seven indicators, and the weakest plan is the first plan of the pre-revolutionary civilization wherein little attention has been paid to other indicators.

Regarding the post-revolution development programs, it can be said that each program pays more attention to social development in both dimensions of humanitarian and welfare indicators than the previous ones, but what can be deduced as a second result from this initial study is that in each plan, the welfare approach relative to the social development has been far more important than the humanitarian approach, and more attention has been paid to it. Whereas in both sections of the welfare and humanitarian indexes, some indicators have been ignored and some have been understood.

Discussion: In most of the previous studies, social development was known as only one dimension, and it was the improvement of welfare indexes in human life. But in the present study, the next dimension is added to social development in line with new theories and the human development approach of Thasin statistics,

and that is the humanitarian dimension of social development. The reason for the humanitarian dimension of social development in this research is that it is the goal of all development plans before and after the revolution, as well as the constitution and all planning has mostly been on human development and excellence. This is not possible except in paying attention to the humanitarian indicators of social development in planning. In the present study, therefore, to examine social development in the context of pre-revolutionary and post-revolutionary programs, two indexes were considered: 1) welfare 2) humanitarian indicators. Based on the analysis of the pre and post - revolutionary plans, it can be seen that the post - revolutionary programs with a little more attention than the pre - revolutionary programs were more effective and comprehensive. But as it has been clear in all the programs, each program is designed and implemented regardless of the weaknesses of the previous programs. Therefore, it is needed to refer to sophisticated work in all programs.

Ethical Considerations:

Authors 'contributions

All authors contributed in producing of the research.

Funding

In the present study ,all expenses were borne by the authors and they did not have any sponsors.

Conflicts of interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments:

In this article ,all rights relating to references are cited and resources are carefully listed

مقدمه

برنامه‌ریزی فرآیند تفکر در باب مسائل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و کالبدی است که جهت‌گیری و آینده‌نگری به صورت عملی در روابط و اهداف همه جانبه را دارا بوده است. تا زمان بحران بزرگ جهان سرمایه‌داری در سال ۱۹۲۹، به لحاظ حاکمیت تفکر مکتب کلاسیکها، دولت‌ها دخالت ناچیزی در اقتصاد داشتند و بنابراین برنامه‌ریزی نیز در این کشورها مرسوم نبود. مجوز دخالت دولت در اقتصاد بعد از بحران بزرگ، توسط کنیز صادر شد و به دنبال ویرانی‌های ناشی از جنگ جهانی دوم و همین‌طور آگاهی کشورهای جهان سوم از توسعه نیافتگی خود، توسعه و برنامه‌ریزی را به‌عنوان وسیله نیل به آن، به صورت پدیده‌ای درآورد که در اکثر کشورهای توسعه‌نیافته مورد پذیرش قرار گرفت. اندیشه برنامه‌ریزی در ایران به زمان عباس‌میرزا از شاهزادگان دوره قاجار و جنگهای ایران و روس برمی‌گردد. شکست ایران و لطمات ناشی از آن مسائلی را مطرح می‌کند که به زمان امیرکبیر می‌رسد. این اندیشه در ابتدا سه محور پاک‌سازی دستگاه دیوانی از افراد نالایق، دوم بحث هویت ایرانی و نوعی احتیاط از خارج و سوم توجه به وضعیت و نیروی انسانی است (عظیمی، ۲۰۱۲).

شروع برنامه‌ریزی در ایران، قبل از انقلاب اسلامی پنج برنامه عمرانی (تحت ۲ برنامه هفت ساله ۳ برنامه پنج ساله) تهیه و اجرا شد (سازمان برنامه و بودجه، ۲۰۰۱). بعد از انقلاب، در ۱۱ بهمن ۱۳۶۸ شمسی، اولین برنامه پنج ساله توسعه به نام «برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸-۷۲» به تصویب مجلس رسید و به مرحله اجرا درآمد. برنامه دوم با دو سال وقفه در سال ۱۳۷۴ مورد تصویب مجلس قرار گرفت (۱۳۷۴-۷۸) و برنامه سوم از سال ۱۳۷۸-۸۳ و تا سال ۱۳۹۴ شمسی پنج برنامه تصویب و به اجرا درآمد.

برنامه‌ریزی‌هایی که تاکنون به نام توسعه توسط کارشناسان خارجی یا داخلی یا با مشارکت دو طرف در طی دهه‌های اخیر طراحی و در کشورهای «توسعه‌نیافته» پیاده شده‌اند، عمدتاً کانون توجه خود را رشد اقتصادی و توسعه صنعتی قرارداده و عوامل اجتماعی و فرهنگی رشد را تا حد زیادی مورد بی‌توجهی و غفلت قرار داده‌اند. عواملی که خود می‌تواند بنیان یک توسعه درون‌زا و مولد را موجب شود و در صورت بی‌توجهی، خود جزء عوامل بازدارنده و مانع توسعه مستمر و پویا باشد و جلوی هرگونه توسعه مطلوب را سد کند. تئوری پردازان مبحث توسعه، در نگرش‌های متأخرتر خود به نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی که بیش از این مورد غفلت واقع می‌شدند تأکید ورزیده و مسئله را از قلمروی مسائل اقتصادی محض فراتر برده‌اند. در عین حال اصطلاح توسعه، جدا از ابهام‌هایی که در تعریف آن وجود دارد در حله نخست اصطلاحی با دلالت‌های بیشتر اقتصادی بوده است. الگوی سنتی چنین جستاری مطالعه کشورهای در حال توسعه در برابر کشورهای توسعه‌یافته و کنکاش و جستجو از عواملی است که در هر یک از این دو گروه وجود دارد و در دیگری وجود ندارد. مهمترین پارامترهایی که در بدو امر در این مقایسه کشورها جلب نظر کرده و می‌کند، مطالعه شاخصهای اقتصادی مثل تولید ناخالص ملی، در آمد ملی، تولید سرانه و غیره است. هر چند که امروزه به توسعه به‌عنوان جریانی چند بعدی که مستلزم تجدید سازمان و تجدید جهت‌گیری مجموعه نظام اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است، نگریده می‌شود. این جریان علاوه بر بهبود اوضاع در قلمروی اقتصاد در عین حال متضمن تغییراتی بنیادی در ساختهای نهادی، اجتماعی و اداری و نیز طرز تلقی عامه و حتی آداب و رسوم و اعتقادات است (قوتی سفیدسنگی و همکاران، ۲۰۱۷).

در این راستا، «مرکز توسعه منطقه‌ای سازمان ملل متحد، توسعه اجتماعی را تدارک خدمات اجتماعی مورد نیاز شهروندان می‌داند و بر بهبود کیفیت زندگی مردمان از راه تأمین آموزش، کار، بهداشت، مسکن، رفاه اجتماعی، اصطلاحات ارضی، توسعه محلی، ایمنی در

برابر آسیبهای طبیعی، توجه به بخشهای گوناگون جامعه از جمله زنان و کودکان و... تأکید می‌کند» (۱۹۸۸). در این پژوهش به دنبال آن هستیم که بازتاب یکی از ابعاد چندگانه توسعه تحت عنوان «توسعه اجتماعی» را در برنامه‌های پنجگانه عمرانی قبل از انقلاب (۱۳۵۶-۱۳۲۷) و برنامه‌های پنجگانه توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بعد از انقلاب (۱۳۶۸-۱۳۹۴) را بررسی کنیم.

جایگاه و اهمیت کلیت موضوع توسعه هنگامی بیشتر نمایان می‌شود که نیم‌نگاهی به تغییرات جوامع در مقیاس جهانی به عمل آید تا روشن شود که دست کم در هفت‌دهه اخیر (از دهه ۲۰ تا کنون) توسعه همواره در ردیف موضوعهای اصلی محافل برنامه‌ریز و تصمیم‌ساز ملی و بین‌المللی بوده است و نهادها و سازمانهای زیادی در سطح ملی و جهانی برای کمک به تحقق توسعه و توسعه یافتگی به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه بسیج شده‌اند. در این میان اهمیت و جایگاه توسعه اجتماعی به‌عنوان یکی از ابعاد چهارگانه توسعه (اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی) زمانی آشکار می‌شود که روند تغییرات نظری و عملی ایجاد شده در این دوران هفتاد ساله نظریه‌پردازی و اقدام را مرور و نظاره کنیم. مطالعه و بررسی این روند حاکی از آن است که به مرور زمان، نوع نگاه به معیارها و عوامل توسعه دچار تغییر شده، تداخل و تلفیق در سطوح و ابعاد آن را پیدا کرده و ضرورت بازاندیشی در توسعه و فرایند تحقق آن شکل گرفته است. از پیامدهای این امر افزایش اهمیت ابعاد اجتماعی و فرهنگی توسعه است؛ به گونه‌ای که امروز هیچ دیدگاهی دستیابی به توسعه موزون و کارآمد را بدون تحقق ابعاد اجتماعی امکان‌پذیر نمی‌داند.

یکی از مسائل و مباحث اساسی ایران امروز، توسعه و چالشهای فراروی آن است. بیش از یکصد و پنجاه سال از اولین تلاش‌ها برای نوسازی و توسعه و اصلاح ساختارهای نظامی، اقتصادی، اداری و اجتماعی ایران می‌گذرد. روند نوسازی ایران متأثر از تحولات فکری، اقتصادی و سیاسی مغرب زمین، عمدتاً در دوره قاجار شروع شد. در نیمه دوم قرن

نوزدهم میلادی، کشورهای غیرغربی و عمدتاً آسیایی که خود را عقب‌مانده دیده بودند، سعی در اقتباس پیشرفت‌های غربی، به‌ویژه در زمینه اقتصادی و صنعتی کردند. در ایران نیز به دنبال شکست در سلسله جنگهایی با روسیه، فکر اقتباس پیشرفته‌ها و آموزش فنون غربی شکل گرفت. در دوره بعد از انقلاب مشروطه رضاشاه به طور جدی به نوسازی اقتصادی، اجتماعی، زیربنایی و بروکراتیک ایران اقدام کرد و برای رسیدن به حکومتی متمرکز و با اختیارات کامل تلاش کرد. بعد از او، محمدرضا شاه، روند نوسازی ایران را در قالب پنج برنامه عمرانی به اجرا درآورد، در دوره بعد از انقلاب شاهد پنج دوره برنامه‌ریزی برای توسعه در ایران هستیم. در این ارتباط حدود بیش از نیم قرن از زمان شروع و به کارگیری سازوکار برنامه‌ریزی در فرایند توسعه ایران (۱۳۹۴-۱۳۲۷) می‌گذرد.

طی این مدت طولانی حجم عظیمی از منابع مادی و انسانی کشور و نیز ده‌ها سازمان و تشکیلات برنامه‌ریزی و اجرایی و فرصت‌های مهم تاریخی، هزینه‌های مهمی بوده است که ایران و سیاست‌مداران و برنامه‌ریزان ایران برای دستیابی به توسعه پرداخت کرده‌اند. با گذشت نیم‌قرن سرنوشت‌ساز شرایط و تحولات داخلی و جهان، ایجاب می‌کند که طرحی نو و جدید برای آینده کشور در اندازیم.

با توجه به دوره‌های جدید در مدیریت توسعه در کشور و با رویکرد به دیدگاه‌های جدید، توجه به آینده کشور، تحولات جدید دنیای اطراف مانند پیوندهای اقتصاد جهانی و همگرایی‌های بین‌المللی، تغییرات شدید ساختاری در اقتصاد جهانی، گسترش شبکه‌های اطلاع‌رسانی، تحولات بازار نفت، و غیره، لازم است که تجربه بیش از نیم قرن (هفت دهه) برنامه‌ریزی در ایران (برنامه‌های توسعه‌ای) مورد ارزیابی قرار گیرد که آیا در این برنامه‌ها آیا رعایت همه جوانب شده است؟ آیا در قوانین برنامه توسعه، به برنامه‌های قبلی توجه شده است؟

پژوهشگران به دنبال آن هستند که بازنمایی توسعه اجتماعی را در برنامه‌های قبل و بعد

از انقلاب مشخص کنند، اینکه در قبل و بعد انقلاب به کدام بعد توسعه بیشتر پرداخته شده است؟ آیا برنامه‌های قبل و بعد انقلاب رویکردی متفاوت در پرداختن به توسعه اجتماعی و هر یک از شاخصهای آن دارند؟ برنامه‌های قبل از انقلاب عملکردی بهتر دارند یا بعد از انقلاب؟

پیشینه تجربی

صاحب‌نظران معاصر در اروپا و دیگر کشورهای خارجی هم روی برخی از شاخصهای توسعه اجتماعی تأکید کرده‌اند؛ پارسونز، اجتماع جامعه‌ای (۱۹۷۷)؛ کلمن^۱، سرمایه اجتماعی (۱۹۹۴)؛ الکساندر^۲، جامعه مدنی (۱۹۹۰)؛ مورن، هویت انسانی (۲۰۰۳)؛ بوردیو^۳، کنش اجتماعی (۱۹۷۷)؛ دارندورف^۴، انسان اجتماعی؛ هابرماس^۵، گستره همگانی، ارتباطات اجتماعی و عقلانیت ارتباطی (۱۹۹۱ و ۱۹۷۹)؛ گیدنز^۶، هویت شخصی و سرمایه اجتماعی (۱۹۹۸)؛ جنکینز^۷، هویت اجتماعی (۱۹۹۶)؛ بورک^۸، اعتماد، تعهد و عزت نفس (۱۹۹۹) و (۲۰۰۲)؛ آرچر^۹، انسان بودن (۲۰۰۱) را مطرح کرده‌اند. که هر کدام مبنای پژوهشهای گسترده‌ای در باب توسعه و توسعه اجتماعی شده است.

دفتر امور اجتماعی و اقتصادی سازمان ملل متحد در گزارشی با عنوان «تأمین مالی توسعه اجتماعی جهان» توسعه اجتماعی را این چنین معرفی می‌کند: «توسعه اجتماعی یا پیشرفت اجتماعی به رفاه افراد و کارکرد سازگار جوامع اشاره دارد. توسعه اجتماعی در برگیرنده

1. Coleman
2. Alexander
3. Bourdieu
4. Darndorf
5. Habermas
6. Giddens
7. Jenkins
8. Burke
9. Archer

تلاشها، مسائل، علایق و بخشهای توسعه و همچنین چشم‌انداز اجتماعی برای ملاحظه حوزه‌های فعالیت انسانی است. چشم‌انداز اجتماعی فرد را در ارتباط با جامعه می‌بیند و ابعاد متنوع نیازهای انسان را در نظر می‌گیرد» (سازمان ملل متحد، ۲۰۰۲).

در گزارش بانک توسعه آمریکا آمده است که «تجربه برخی کشورهای آسیایی و آمریکای لاتین نشان می‌دهد در صورتی که رشد و توسعه اقتصادی با غفلت از توسعه اجتماعی (گسترش فرصتهای اجتماعی مورد نظر آمارتیا سن و بهبود استانداردهای زندگی...) صورت گیرد یا با سیاست مناسبی برای توسعه اجتماعی همراه نباشد، به گسترش فقر و نابرابری کمک خواهد کرد و بر محرومیت اجتماعی و بیماریها و آسیبهای اجتماعی خواهد افزود و در مجموع روند توسعه اجتماعی را کند و آن را با مشکلات جدی مواجه خواهد کرد. چنانکه تأکید دارد، موانع پیش‌برد توسعه اجتماعی در منطقه عمیقاً در مسائل به هم پیوسته نابرابری و فقر ساختاری ریشه دارند. (بانک توسعه بین المللی آمریکا، ۲۰۰۳).

ایزدی و حیدرپور (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان «بررسی پیامدهای برنامه‌های پنجگانه توسعه اقتصادی دوره پهلوی اول و دوم و نقش آن در شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران» به پیامدهای برنامه‌های قبل انقلاب پرداخته‌اند. آنها به این نتیجه رسیدند که توجه عمده به توسعه اقتصادی و پروژه‌های عمرانی بدون در نظر گرفتن زیرساختهای اجتماعی و فرهنگی و بی‌توجهی به خواسته‌های طبقات مختلف اجتماعی زمینه‌های اقتصادی داشته و بعدها با خواسته‌های سیاسی و فرهنگی و اجتماعی همراه شده و بستر لازم برای شکل‌گیری تحولات سیاسی اجتماعی را در جامعه ایران فراهم نمود.

زیاری (۲۰۰۲) در پژوهشی با عنوان «برنامه و برنامه‌ریزی در ایران» به موضع برنامه‌ریزی در ایران با توجه به مؤلفه‌های اندیشه شکل‌گیری، پیدایش، الگوی نظری برنامه‌ریزی توسعه، اهداف، استراتژی، سازماندهی و عملکرد مورد بررسی قرار می‌دهد و به سابقه برنامه‌ریزی در ایران قبل و بعد از انقلاب می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که تمامی برنامه‌های قبل و

بعد انقلاب به درآمدهای نفتی وابسته بوده است.

در پژوهشی دیگر قوتی سفیدسنگی و همکاران (۲۰۱۷)، با عنوان بازتاب توسعه اجتماعی در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی ایران ۱۳۶۸-۱۳۹۴ به بررسی برنامه‌های بعد از انقلاب اسلامی پرداخته است. در این پژوهش یکی از ابعاد چندگانه توسعه یعنی توسعه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. با بررسی انجام شده مشخص می‌شود که در برنامه‌های بعد انقلاب بیشتر به رویکرد رفاهی و شاخصهای عینی توسعه اجتماعی توجه شده است.

بابایی فرد (۲۰۱۰) در پژوهشی تحت عنوان توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران به رابطه بین توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی با استفاده از روش تحلیل ثانویه داده‌ها مورد بررسی می‌پردازد. برای سنجش توسعه فرهنگی عناصری همچون دانش، آگاهی و اطلاعات گوناگون سیاسی، اجتماعی و فرهنگی که به واسطه مطالعه یا استفاده از رسانه‌های ارتباطی گوناگون به دست می‌آیند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند و برای سنجش توسعه اجتماعی نیز عناصری همچون روحیه مشارکت‌جویی در گروه‌ها و تشکلهای اجتماعی، تحقق عدالت، آزادی، امنیت، آسایش و رفاه در جامعه و احساس تحقق چنین عناصری در جامعه از سوی افراد جامعه، وفاداری افراد به جامعه و تلاش برای آبادانی آن مورد نظر بوده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که توسعه فرهنگی در ایران با موانع متعددی همچون آسیبهای هویتی و فرهنگی، فقدان روحیه فردگرایی، در معنای اصالت فردیت و... مواجه است.

خاندوزی (۲۰۱۰) همچنین در پژوهشی با عنوان «ارزیابی شیوه برنامه‌نویسی توسعه در ایران ۱۳۶۸-۱۳۸۸» به ارزیابی «روش» برنامه‌های توسعه کشور طی دوره ۱۳۶۸-۱۳۸۸ با هدف تدوین راهبردهایی برای پرهیز از تکرار تجربه‌های ناموفق گذشته، پرداخته است. برای این هدف پس از مروری بر رویکردهای موجود در بحث توسعه و شیوه‌های برنامه‌ریزی کلان کوشیده است برای شناسایی ضعفها و قوت‌های برنامه‌های توسعه در ایران، تجربه

برنامه‌ریزی در جهان و ایران به‌ویژه در سالهای پس از انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار گیرد. این پژوهش مؤید وجود چهار دسته چالش محتوایی و فرایندی در مسیر تحقق برنامه‌های توسعه در ایران است.

از پیشینه تجربی چنین بر می‌آید که در بررسی توسعه باید ابعاد مختلف آن را در نظر گرفت و اینکه توسعه معادل تولید نیست بلکه تولید و اقتصاد، یکی از ابعاد توسعه است. و دیگر اینکه برای بررسی توسعه در هر پژوهش معیارها و ملاکهای مشخصی در نظر گرفته شده بود. آنچه این پژوهش از پیشینه استفاده کرده است، ترکیب ملاکهای مختلف برای سنجش یک بعد توسعه، و آن توسعه اجتماعی است.

چهارچوب نظری

مرکز توسعه منطقه‌ای سازمان ملل متحد (۱۹۸۸)، توسعه اجتماعی را تدارک خدمات اجتماعی مورد نیاز شهروندان می‌داند و بر بهبود کیفیت زندگی مردمان از راه تأمین آموزش، کار، بهداشت، مسکن، رفاه اجتماعی، اصطلاحات ارضی، توسعه محلی، ایمنی در برابر آسبهای طبیعی، توجه به بخشهای گوناگون جامعه از جمله زنان و کودکان و... تأکید می‌کند. نقطه شروع مناسب برای تحلیل توسعه اقتصادی، به رسمیت شناختن این مسئله است که آزادی هم هدف اولیه توسعه و هم وسیله رسیدن به توسعه است. توسعه را نمی‌توان فقط بر حسب ارتقای اهداف بی‌جان مثل افزایش تولید ناخالص ملی (GNP)، درآمد سرانه، صنعتی شدن، یا پیشرفت فن‌آوری و یا نوسازی اجتماعی دید. موارد یاد شده، دست‌آوردهای با ارزش و اغلب بی‌نهایت مهم هستند؛ اما ارزش آنها باید به تأثیرشان بر حیات و آزادی انسانها، بستگی داشته باشد. آزادی نه فقط هدف غایی توسعه است، بلکه به یک وسیله کاملاً مؤثر برای تحول اجتماعی تبدیل شده است. در رویکرد توسعه انسانی آمارتیا سن گسترش آزادی هم به‌عنوان هدف اولیه و هم به‌عنوان ابزار اصلی توسعه تلقی می‌شود. دست‌یابی

به توسعه در صورتی امکان‌پذیر است که موانع مختلف آزادی که انتخاب آزادانه مردم را محدود می‌کنند و فرصت انجام آنچه را که موجه تشخیص می‌دهند را از آنان می‌گیرد، برطرف گردد. مهم‌ترین آنها فقر و ظلم، فرصتهای حاکم اقتصادی، محرومیت، نظام ضد اجتماعی، بی‌توجهی به تأمین امکانات عمومی، فقدان آزادیهای سیاسی و دخالت دولت سرکوبگر است. آمارتیا سن ضمن انتقاد از تقلیل مفهوم توسعه، به متغیرهای اقتصادی و نیز تجزیه و توسعه به ابعاد جداگانه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی معتقد است. در رویکرد سرمایه انسانی نگاه ابزارگرایانه به انسان حاکم است در حالی که در رویکرد قابلیت انسانی (رویکرد سن) کرامت انسان هدف و غایت توسعه است. در رویکرد سن، گسترش آزادی هم به‌عنوان هدف و هم به‌عنوان ابزار توسعه دیده شده است و به بیانی دیگر در رویکرد سن، توسعه جوهره امکانهای آزادی شناخته شده است.

سن (۲۰۱۳) پنج نوع آزادی را مطرح می‌کند:

۱. آزادی سیاسی

۲. آزادی تسهیلات (امکانات) اقتصادی

۳. فرصتهای اجتماعی

۴. وضوح تعهدات

۵. امنیت حمایتی

این آزادیها نه تنها هدف غایی توسعه هستند بلکه از ابزار اساسی آن هستند.

آزادیهای سیاسی به فرصتهایی اشاره دارد که مردم از آن طریق می‌توانند تصمیم بگیرند که چه کسی و بر اساس چه اصولی باید حکومت کند، امکان بررسی عملکرد و انتقاد از مسئولان فراهم باشد. آزادی بیان و نشریات بدون سانسور وجود داشته باشد، انتخاب بین احزاب متفاوت امکان‌پذیر باشد.

امکانات اقتصادی شامل: فرصتهایی است که به وسیله آن افراد می‌توانند از منابع اقتصادی،

به منظور مصرف، تولید یا مبادله استفاده کنند.

فرصت‌های اجتماعی به ترتیبی اطلاق می‌شود که جامعه برای امور تأثیرگذار به آزادی‌های اساسی افراد در راستای زندگی بهتر وضع می‌کند؛ آموزش، بهداشت، درمان و جز اینها... این تسهیلات نه تنها برای گذراندن زندگی مشخصی مهم است بلکه از نظر مشارکت فعال‌تر و مؤثرتر در فعالیتهای اقتصادی و سیاسی نیز اهمیت دارد (آمارتیا سن، ۲۰۱۳).

در مراودات اجتماعی افراد بر اساس فرضیهایی درباره آن چه به آنها وعده داده شده است و آن چه به دست خواهند آورد، عمل می‌کنند. به عبارت دیگر جامعه بر اساس پیش‌فرضیهایی مبتنی بر اعتماد عمل می‌کند. تضمین وضوح و شفافیت مربوط است به درجه آشکاری امور آن چنان که مردم انتظار دارند: آزادی مراوده متقابل باید متکی به ضمانتهای وضوح و افشا باشد (آمارتیا سن، ۲۰۱۳).

و بالاخره حتی در نظامهای اقتصادی موفق نیز پاره‌ای از مردم ممکن است در حاشیه آسیب‌پذیری قرار داشته باشند و احتمالاً در اثر تغییرات مادی که تأثیر منفی بر زندگی آنان دارد مجبور به تسلیم شدن به محرومیتهای چشم‌گیر شوند. برای جلوگیری از سقوط این گروه از جمعیت به بینوایی و فقر و حتی در پاره‌ای از موارد ابتلا به گرسنگی و مرگ به امنیتهای حمایتی نیاز دارند؛ گستره امنیتهای حمایتی شامل ترتیبات سازمانی از قبیل پرداخت به بیکاران، کمکهای قانونی به تهی‌دستان و هم در برگیرنده ترتیبات موردی مانند پیشگیری از قحطی یا ایجاد اشتغال در فوریتها برای تأمین در آمد نیازمندان است (آمارتیا سن، ۲۰۱۳). سن شرط تحقق توسعه را «حقوق مداری» و «مشارکت محوری» آن می‌داند. توسعه از آنجا و در آنجا آغاز می‌شود که به حقوق اساسی فرد و جامعه اعتنا شود و فرد و جامعه در فرآیندهای توسعه، کنشگران فعال باشند.

اقتصاددانانی مانند سیرز^۱ و میرا^۲، توسعه را فراتر از توسعه اقتصادی می‌دانند. سیرز معتقد است اگر یک یا دو علل اساسی فقر، بیکاری و نابرابری و به‌ویژه اگر هر سه بدتر شود، در صورت دو برابر شدن درآمد سرانه، هم تلقی کردن نتیجه به‌عنوان توسعه عجیب خواهد بود، یعنی از نظر سیرز درآمد سرانه به تنهایی نمی‌تواند شاخص توسعه، باشد، بلکه علاوه بر آن، باید سه شاخص ذکر شده هم بررسی شود.

باتاچاریا^۳ تأکید می‌کند که توسعه علاوه بر رشد اقتصادی باید در برگیرنده توسعه اجتماعی و فرهنگی کشور نیز باشد. به علاوه او معتقد است که توسعه یک مفهوم ارزشی است و حداقل شامل رفاه، فرصتهای شغلی، کاهش نابرابری در توزیع درآمد و مصرف، سازگاری کشور با اختراع و موفقیتش در خوداتکایی است (باتاچاریا، ۱۹۸۹). جامعه آرمانی مورد نظر در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، جامعه‌ای است که در آن کرامت و آزادی انسان بر پایه اصول اساسی اسلام، حفظ و شرایط رشد او در حرکت به سوی نظام الهی فراهم آمده است. در چنین جامعه‌ای اقتصاد وسیله است و در تحکیم بنیادهای اقتصادی اصل، رفع نیازهای انسان در جریان رشد و تکامل آن است. خصوصیات اساسی جامعه مورد بحث در قانون اساسی به این شرح است: ۱. استقلال سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۲. وجود عدالت اجتماعی و نبودن فقر و محرومیت ۳. تأمین نیازهای انسانی در جریان رشد و تکامل انسان ۴. بالندگی تولید و اشتغال کامل مولد (عظیمی، ۲۰۱۲).

تودارو که یکی از صاحب‌نظران در این زمینه است می‌گوید: توسعه در همه جوامع باید هدفهای اساسی را پیگیری کند: الف) دسترسی بیشتر به امکانات تداوم بخش زندگی مانند خوراک، مسکن و بهداشت ب) بالا رفتن سطح زندگی با افزایش درآمد، ایجاد زمینه اشتغال و آموزش بهتر ج) گسترش دامنه انتخابهای اقتصادی و اجتماعی افراد و ملتها، با رهانیدن

1. Seers
2. Meier
3. Bhattacharya

آنها از قید بردگی و وابستگی (تودارو، ۱۹۹۹). «شاید بتوان بیان کرد که اولین سند مهم سازمان ملل متحد در خصوص توسعه اجتماعی مربوط به گزارش سال ۱۹۵۴ گروهی از کارشناسان در خصوص تعریف بین‌المللی و سنجش معیار و سطوح توسعه اجتماعی است. این شاخصها عبارتند از: ۱- بهداشت شامل شرایط جمعیت‌شناختی، ۲- غذا و تغذیه، ۳- آموزش و پرورش شامل مواد و مهارت‌آموزی، ۴- شرایط کار، ۵- وضعیت اشتغال، ۶- مصرف کل پس‌اندازها، ۷- حمل‌ونقل، ۸- مسکن شامل تسهیلات خانگی، ۹- پوشاک، ۱۰- تفریح و استراحت، ۱۱- امنیت اجتماعی، ۱۲- آزادیهای بشر» (زاهدی مازندرانی، ۱۳۸۶).

در گردهمایی و نشست سران ۱۱۷ کشور جهان در ماه مارس ۱۹۹۵ که در کپنهاگ دانمارک برگزار شده بود، به‌صورت کلی ابعاد و شاخصهای توسعه اجتماعی برای کشورها به شکل زیر مشخص شد:

الف) بهداشت و درمان ب) مسکن و جان‌پناه ج) اشتغال د) جمعیت و تنظیم خانواده ه) درآمد ملی و توزیع آن و) برنامه رفاه و تأمین اجتماعی (کلانتری، روشفکر و مقدم سلیمی، ۲۰۱۴).

در باب مؤلفه‌های توسعه اجتماعی شاخصهای متفاوتی را عنوان شده است. از نظر بابایی‌فرد تحقق توسعه اجتماعی با مؤلفه‌هایی چون بهبود در کیفیت زندگی، تحقق برابری و عدالت اجتماعی، نیل به یک‌پارچگی اجتماعی، تحقق نظام شایسته‌سالاری و جامعه دموکراتیک و مشارکت اجتماعی و تقویت قابلیت و ظرفیت نظام اجتماعی پذیرش تکثر اجتماعی با حفظ انسجام ملی، ارتقای توانمندیهای انسانی، تحقق جامعه مدنی، دموکراسی اجتماعی، رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی اشاره کرد. (بابایی‌فرد، ۲۰۱۰).

همچنین از سال ۱۹۹۰ برنامه توسعه سازمان ملل متحد به مقایسه کشورها در هر سال براساس شاخصهای توسعه انسانی اقدام کرده است. توسعه انسانی براساس سه شاخص طول عمر سطح تحصیلات و سطح زندگی مشخص می‌شود. هم‌چنین شاخصهای زیر را برای

توسعه انسانی معرفی می‌کند: ۱- حقوق بشر، ۲- بهزیستی جمعی، ۳- برابری، ۴- پایداری، ۵- توانمندسازی، ۶- برابری جنسی، ۷- رشد برابر، ۸- کاهش فقر (برنامه توسعه سازمان ملل متحد، ۱۹۹۸).

در پژوهش پیش رو با روش تحلیل محتوا نیاز به شاخص یا مقوله در مورد موضوع مورد نظر است. لذا به شکل اسنادی و کتابخانه‌ای به گردآوری شاخصها، ابعاد و معرفهای در نظر گرفته شده توسعه اجتماعی در سطوح ملی و بین‌المللی پرداخته شده است.

روش:

در پژوهش حاضر از تحلیل محتوای کمی با تأکید بر جنبه‌های آشکار و پنهان متن، تمامی پنج دوره برنامه عمرانی قبل از انقلاب اسلامی و پنج دوره قانون برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، استفاده شده است. تجزیه و تحلیل محتوای پیام ارتباطی یک روش مهم در مطالعات اجتماعی و علوم ارتباطات است که با بهره گیری از آن می‌توان انواع مسائل و موضوعات مورد بحث در مطبوعات، رادیو و تلویزیون، فیلمهای سینمایی، کارتون، مصاحبه و موسیقی را چه از نظر کمیت - فراوانی و تکثر- و چه از لحاظ کیفیت -اهمیت و ارزش- بررسی کرد (هولستی، ۲۰۰۱).

اهمیت و ارزش تحلیل محتوا در توانایی پژوهشگر در ساختن مقوله‌هاست که در واقع متغیرهای تحقیق هستند. ساختن مقوله‌ها مستقیماً به موضوع و هدف تحقیق مربوط است. بدون داشتن هدف مشخص نمی‌توان سخن از ساختن مقوله‌های تحقیق گفت (بدیعی، ۲۰۰۱). در رویکرد کمی تحلیل محتوا هدف اندازه‌گیری حجم (شمارش) مقوله‌های موضوعی در رسانه‌ها از جمله روزنامه، رادیو، فیلم، کتب، مجلات، سخنرانیها، اسناد و آگهیها است. مراحل تحلیل محتوا در این تحقیق شامل «شناسایی اسناد مربوطه به پژوهش، تدوین پرسش و اهداف پژوهش، مشخص کردن نمونه یا جامعه آماری از اسناد، تدوین

روش مقوله‌بندی، شمارش فراوانی هر مقوله و تفسیر نتایج» است. پس از شناسایی شاخصها و ابعاد توسعه اجتماعی در کتب، مجلات، فصل‌نامه‌ها، مقالات، اجلاس مجامع رسمی بین‌المللی رسمی و همچنین در قوانین برنامه‌های توسعه‌ای کشور و با مطالعه قانون اساسی کشور (که تمام برنامه‌های توسعه‌ای کشور باید براساس اصول آن طرح‌ریزی و تدوین شود و همچنین یکی از منابع معتبر در جهت ارزیابی برنامه‌های توسعه مبنی بر اینکه، آیا در وضع برنامه‌های توسعه‌ای کشور به اجرایی شدن اصول قانون اساسی توجه شده است) اقدام به طراحی شاخصهای اندازه‌گیری توسعه اجتماعی شد. با توجه به اینکه در اکثر پژوهشهای گذشته توسعه اجتماعی را تنها با شاخصهای رفاهی مورد بررسی و سنجش قرار داده‌اند، در این بخش با توجه به مبانی نظری تحقیق و پیشینه تجربی، برای توسعه اجتماعی دو بعد جداگانه در نظر گرفته شده است.

بعد اول؛ «شاخصهای رفاه‌گرایانه توسعه اجتماعی» است. این بعد از توسعه را تمامی تحقیقات داخلی و خارجی و مجلات بین‌المللی به‌عنوان توسعه اجتماعی در نظر می‌گیرند ولی آنچه که به‌دست فراموشی می‌سپارند انسان و آزادیهای انسان در توسعه می‌باشد. لذا در این قسمت بعد دوم «شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی» مطرح شد؛ بعدی که در تمامی تحقیقات قبلی داخلی و خارجی به آن هیچ توجهی نشده است. توسعه اجتماعی به این آرمان پایبند است که هر انسان فی‌نفسه ارزشمند است و انسان دغدغه اصلی جامعه است؛ احترام به شخص انسانیت در قلب فلسفه توسعه اجتماعی قرار دارد. ابعدی که برای توسعه اجتماعی در این پژوهش در نظر گرفته شده است به این قرار است:

توسعه اجتماعی:

الف) شاخصهای رفاه‌گرایانه ب) شاخصهای انسان‌گرایانه

الف) شاخصهای رفاهی توسعه اجتماعی:

۱. بهداشت

۲. آموزش

۳. مسکن و تغذیه

۴. حمل و نقل

۵. تفریحات و استراحت

۶. تأمین اجتماعی

۷. اشتغال و کار

ب) شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی

۱. امنیت اجتماعی

۲. مشارکت اجتماعی

۳. تکثر سیاسی و اجتماعی

۴. توجه به آسیبهای اجتماعی

۵. وضعیت زنان و حمایت از خانواده

۶. عدالت اجتماعی

۷. برابری و برقراری حقوق اقلیتهای مذهبی و قومی و دینی

بر اساس شاخصها و معرفهای در نظر گرفته شده به تحلیل قوانین برنامه عمرانی قبل و بعد از انقلاب اسلامی پرداخته شده است. لازم به ذکر است که در بحث شاخص‌سازی، محققان از شاخصهای طرح شده در پژوهشی دیگر که توسط قوتی و همکاران (۲۰۱۷) انجام شده است، استفاده کرده‌اند.

هر یک از برنامه‌های توسعه با توجه به این مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها مورد تحلیل محتوا قرار گرفته است. نحوه شمارش مقوله‌ها بر اساس تعداد و فراوانی زیرمقوله‌های مرتبط

با هر یک از شاخصهای دوگانه توسعه اجتماعی است. زیرمقوله‌های مربوط به شاخص رفاه‌گرایانه، هفت مورد و زیرمقوله‌های مربوط به شاخص انسان‌گرایانه نیز هفت مورد است که مجموعاً چهارده زیرمقوله برای سنجش توسعه اجتماعی وجود خواهد داشت. بدین منظور کاربرگهایی برای کدگذاری جداگانه برای هر یک از شاخصهای انسانی و رفاه‌گرایانه با زیرمقوله‌های مشخص شده، در نظر گرفته شد و در اختیار کدگذاران قرار گرفته است. جمع‌آوری داده‌ها با کدگذار انسانی انجام گرفته است و لذا در این پژوهش از برنامه‌های رایانه‌ای تحلیل محتوای متن استفاده‌ای نشده است تا به‌صورت دقیق تمامی متن برنامه‌ها خوانده و توسط کدگذاران ثبت گردند.

در این تحقیق واحد مشاهده و واحد ثبت، ماده‌ها و تبصره‌های هر یک از قوانین عمرانی و توسعه، و واحد تحلیل نیز تمامی شاخصهای رفاه‌گرایانه و انسان‌گرایانه مشخص شده در پنج برنامه عمرانی قبل از انقلاب و پنج برنامه توسعه‌ای بعد از انقلاب می‌باشد.

در رابطه با روایی بخشی به کدگذارها، با راهنمایی اساتید، گروهی مستقل که دربرگیرنده سه نفر از متخصصان این حوزه تحقیق بودند مشخص شدند و بعد از آموزش کدگذاری برنامه‌های توسعه در قالب دستورالعمل کدگذاری، پژوهشگران بیرونی به‌طور جداگانه اقدام به کدگذاری برنامه‌های توسعه نمودند. از آنجا که ابزار سنجش از پشتوانه اعتبار سازه و معیار برخوردار است و به دلیل داشتن خصلت تکرار پذیری، پایا می‌باشد.

(لازم به یاد آوری است که در بخش ارزیابی برنامه‌های توسعه برای بیان اینکه منظور از تبصره یا خط‌مشی‌های مربوط به شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه، چیست، در زیر هر جدول و داخل پرانتز به ذکر نمونه‌ای از تبصره‌ها و خط‌مشی‌های هر برنامه توسعه پرداخته‌ایم. از آنجایی که در برنامه‌های اول تا سوم عمرانی قبل انقلاب ماده و تبصره به شکل مشخص وجود ندارد و برنامه‌ها به شک جداول و فصولی برای هزینه کردن بودجه در بخشهای متفاوت هستند، در این قسمت فقط به فراوانی هر یک از شاخصها اشاره شده و شماره

خطمشی و ماده واحده‌ها در اینجا مطرح نیست ولی در برنامه‌های بعد انقلاب اسلامی به طور دقیق شماره تبصره یا ماده واحده یا خطمشی را ذکر کرده تا ارزیاب و مخاطب بتواند مستقیم و بدون سر درگمی به مورد مشخص شده در متن قانون مراجعه کرده. همچنین لازم به یاد آوری است که در طول این تحقیق، تأکید پژوهشگران در تمام پنج برنامه عمرانی قبل از انقلاب و پنج برنامه توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بعد از انقلاب، بر روی خطمشیها یا همان ماده واحده‌ها، تبصره‌ها، اهداف کلی و جزئی است و بر اساس این موارد تحلیل صورت گرفته است).

اسناد مورد مطالعه:

اسناد مورد مطالعه (جامعه آماری) این پژوهش قوانین برنامه‌های عمرانی اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم قبل از انقلاب ۱۳۵۶-۱۳۲۷ و قوانین برنامه‌های اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۹۴-۱۳۶۸ است. به دلیل آنکه جامعه آماری تحقیق، تمامی قوانین برنامه‌های عمرانی و توسعه، است لذا نمونه‌گیری در تحقیق وجود ندارد و کل قوانین برنامه‌های، عمرانی قبل از انقلاب و برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در بعد انقلاب اسلامی به‌عنوان نمونه مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرند.

Comparison of Social Development in the Five Development plans ...

جدول (۱) جدول کلی برنامه‌های قبل انقلاب ۱۳۵۶-۱۳۲۷

برنامه عمرانی پنجم		برنامه عمرانی چهارم		برنامه عمرانی سوم		برنامه عمرانی دوم		برنامه عمرانی اول		شاخصهای رفاهی
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۹.۹	۱۹	۸.۳۳	۲	۱۵.۳۰	۲	۱۴.۲۰	۲	۱۶.۶۶	۲	۱. بهداشت
۱۳	۲۵	۴	۱	۱۵.۳۰	۲	۰	۰	۰	۰	۲. آموزش
۱۵.۶	۳۰	۱۲.۵	۳	۱۵.۳۰	۲	۱.۴۰	۳	۱۶.۶۶	۲	۳. مسکن و تغذیه
۶.۷	۱۳	۸.۳۳	۲	۷.۵	۱	۸.۵	۴	۸.۳۳	۱	۴. حمل و نقل
۱۰.۵	۲۰	۸.۳۳	۲	۷.۵	۱	۰	۰	۸.۳۳	۱	۵. تفریحات و استراحت
۵.۲	۱۰	۴	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶. تأمین اجتماعی
۱۴.۵	۸	۱۶.۶۶	۴	۲۳	۳	۲۸.۵	۴	۴۱.۶۶	۵	۷. اشتغال، کار و تولید
شاخصهای انسان‌گرایانه										
۱	۲	۱۲.۵	۳	۱۵.۳۰	۲	۷	۱	۰	۰	۱. امنیت اجتماعی
۴.۶	۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۸.۳۳	۱	۲. مشارکت اجتماعی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳. تکثر سیاسی و اجتماعی
۱۲	۲۳	۸.۳۳	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴. توجه به آسیبهای اجتماعی
۱.۵	۳	۴	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵. وضعیت زنان و حمایت از خانواده

برنامه عمرانی اول		برنامه عمرانی دوم		برنامه عمرانی سوم		برنامه عمرانی چهارم		برنامه عمرانی پنجم		شاخصهای انسان‌گرایانه
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱.۵	۱۰	۵.۲	۶. عدالت اجتماعی (توجه به فقر و درآمدها)
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷. برابری، برقراری حقوق مذهبی، قومی، دینی
۱۲	۱۰۰	۱۴	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۱۹۲	۱۰۰	جمع

یافته‌ها

۱- بررسی برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب

براساس داده‌های به دست آمده از تحلیل برنامه عمرانی اول قبل انقلاب مشخص می‌شود که در برنامه عمرانی اول قبل انقلاب به شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه توجه چندانی نشده است و آنچه که در این برنامه مد نظر بوده است افزایش تولید، توجه به وضع بهداشت و سرمایه‌گذاری در صنایع و معادن است. می‌توان هدف عمده برنامه عمرانی اول قبل انقلاب را در چند سطر مشخص کرد:

۱. افزایش تولید، صادرات و تأمین مایحتاج عمومی و داخل کشور
۲. ترقی کشاورزی و صنایع و اکتشاف و بهره‌برداری معادن و ثروتهای زیرزمینی
۳. بهبود وضع بهداشت عمومی و بالا بردن سطح معلومات و زندگی افراد
۴. مشخص کردن ساختارهای سازمان برنامه و بودجه و حدود اختیارات سازمان مذکور در یک نتیجه بسیار کلی می‌توان گفت به شاخصهای رفاهی توجه اندک و به شاخصهای

انسان‌گرایانه در برنامه عمرانی قبل انقلاب توجهی صورت نگرفته است.

این برنامه از ۲۶ بهمن ۱۳۲۷ تصویب و از همان سال نیز اجرا شد. این برنامه بدون استراتژی مشخص و با سازمان‌دهی متمرکز و با اعتبار ۲۱ میلیارد ریال (براساس هر دلار ۳۲ ریال) و به صورت چند پروژه عمرانی و در قالب جداول تخصیص منابع تهیه شده است. قرار بود از منابع اختصاص یافته به برنامه، ۲۵ درصد به کشاورزی، ۳/۱۴ درصد به صنایع و معادن و ۴/۲۷ درصد به ساخت زیربناها (راه‌آهن، جاده، بندر، فرودگاهها، پست و تلگراف) و ۵/۲۸ درصد به امور اجتماعی اختصاص یابد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۹۵۸) این برنامه برای دستیابی به خودکفایی بزرگ اقتصادی آغاز شد اما موفقیت چندانی نداشت.

تحلیل صورت گرفته بر روی سند برنامه عمرانی دوم قبل انقلاب داده‌های حاصل شده را فراهم کرده است. براساس این داده‌ها مشخص می‌شود که رویکرد سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی همچنان مانند برنامه اول عمرانی بوده و توجه اندک به شاخصهای رفاهی وجود داشته و هیچ توجهی به بعد انسان‌گرایانه توسعه صورت نگرفته است. می‌توان اهداف برنامه عمرانی دوم قبل انقلاب را به صورت ذیل بیان کرد:

۱. توسعه کشاورزی
۲. ایجاد تسهیلات زیربنایی مانند راه‌آهن، فرودگاه، بندر و تلفن
۳. ایجاد کارخانه ذوب آهن
۴. ایجاد شرایط مناسب برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی
۵. کمک به تأمین کالاهای ضروری مورد مصرف کشور به ویژه قند، منسوجات و تولید سیمان
۶. پیش قدم شدن در ایجاد صنایعی که سرمایه‌گذاران خصوصی به دلیل عدم آشنایی به سرمایه‌گذاری در آن مایل نیستند.
۷. توسعه فعالیت در زمینه آموزش و پرورش و درمان

این برنامه نیز در قالب مجموعه‌ای از پروژه‌ها جداول اختصاص منابع تهیه شده است. در این برنامه جز کل مخارج و جهت کلی که قانون برنامه برای آن تهیه کرده بود، هیچ هدف کلی مشخص نشده بود (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۴۰). تخصیص منابع در برنامه دوم، در بردارنده عناصر کلیدی الگوی رشد سرمایه‌داری است. در این برنامه نحوه تخصیص منابع یعنی اولویت به زیربناسازی، کشاورزی و صنعت، با الگوی رشد سرمایه‌داری انطباق دارد. توسعه زیربنایها در اولویت اول قرار دارد، در مرحله بعد کشاورزی و در نهایت صنعت مورد توجه ویژه قرار دارد.

همانطور که از تحلیل سند برنامه عمرانی سوم قبل از انقلاب مشخص شد، همچون دو برنامه عمرانی قبل، توجهی به برنامه‌ریزی همه‌جانبه صورت نگرفته است و در این برنامه توجه اندک به شاخص رفاهی شده و هیچ توجهی به شاخصهای انسان‌گرایانه نشده است. با بررسی فصول و بخشهای چندگانه اصل سند عمرانی سوم به اهداف این سند می‌رسیم (از آنجایی که برنامه اول و دوم عملاً فهرستی از پروژه‌های عمرانی بود، لذا اولین برنامه جامعه از برنامه سوم آغاز می‌شود).

۱. ایجاد و توسعه صنایعی که حداکثر افزایش درآمد مالی را تأمین کنند.
 ۲. فراهم آوردن مقدمات برای ایجاد صنایع ذوب آهن، پتروشیمی، ماشین‌سازی، الومینیوم، تراکتورسازی و لوله‌سازی
 ۳. گسترش امکانات زیربنایی و گسترش آموزش و پرورش و خدمات بهداشتی
- برنامه سوم عمرانی از نوع جامع و سازمان‌دهی آن متمرکز بود. برنامه‌ریزی منطقه‌ای، منطقه‌بندی، برنامه‌های بخشی و مشارکت استانها و فرمان‌داریهای کل در تدوین برنامه عمرانی سوم لحاظ شده است. در این برنامه دولت با اجرای اصلاحات ارضی، از چارچوب پیش‌بینی شده سازمان برنامه، فراتر رفت. در مجموع در برنامه سوم، اهداف متعادل اجتماعی نظیر، اشتغال و توزیع عادلانه ثروت و درآمد در زمره اهداف اساسی در برنامه‌ریزی ایران لحاظ شد.

داده‌های حاصل شده از تحلیل سند برنامه عمرانی چهارم قبل از انقلاب مشخص می‌کند، در این برنامه سیاست‌گذاران و برنامه‌گذاران و برنامه‌ریزان هر دو بخش شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه، توسعه اجتماعی را مورد توجه قرار داده‌اند. البته همچون سه برنامه قبل توجه به شاخص رفاهی بیشتر و توجه به شاخصهای انسان‌گرایانه کمتر است. می‌توان اهداف این سند را اینگونه بیان کرد:

۱. تسریع رشد اقتصادی و افزایش درآمد ملی از راه افزایش تدریجی اهمیت نسبی صنایع.
۲. توزیع عادلانه درآمد.
۳. کاهش وابستگی به خارج در زمینه احتیاجات اساسی
۴. تنوع بخشیدن به کالاهای صادراتی کشور.
۵. بهبود خدمات اداری

در برنامه چهارم کوشش زیادی برای افزایش صادرات نفت و گاز خام به منظور سرمایه‌گذاری تولیدی در کشور و مشارکت بیشتر در تاسیس پالایشگاههای نفت و از طرفی سرمایه‌گذاری خارجی به عمل آمد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۹۷۲) در این برنامه به برنامه‌ریزی منطقه‌ای توجه شد و قطبهای کشاورزی و توانهای مناطق شناسایی گردید.

در متن برنامه عمرانی پنجم توسعه قبل از انقلاب توجه به امور مختلف سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی صورت گرفته است و آنچه در تحلیل این برنامه باید مطرح شود این است که، چون سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی به صورت خط‌مشی و تبصره مطرح نشده است با انجام تحلیل محتوی کامل متن برنامه پنجم، فراوانی هر یک از شاخصهای مطرح شده در تحقیق را به ثبت نموده (با این تفاوت که در برنامه‌های بعد از انقلاب هر خط‌مشی، ماده واحد یا تبصره، به یک موضوع خاص اشاره می‌کند، اما در این برنامه و دیگر برنامه‌های قبل انقلاب باید به فراوانی یک شاخص در کل متن با دقت توجه کرد.)

باتوجه به داده‌های حاصل شده از تحلیل برنامه پنجم عمرانی قبل انقلاب این مهم

مشخص می‌شود که، این برنامه، تقریباً با توجه به این که به تمام شاخصهای رفاه‌گرایانه و انسانی، پرداخته است. کامل‌ترین برنامه عمرانی قبل انقلاب بود. در این برنامه به هر دو شاخص رفاهی و انسان‌گرایانه توجه کامل شده است. هر چند که در بخش انسان‌گرایانه به بعضی از شاخصها (تکثر سیاسی و شاخص برابری و برقراری حقوق قومی و دینی) هیچ توجهی نشده است (از آنجایی که برنامه پنجم عمرانی قبل انقلاب علمی‌تر و کامل است در بخش دیگر به اهداف و رویکرد آن اشاره شده است).

به دنبال افزایش قیمت نفت در تیر ماه ۱۳۵۳ این برنامه مورد تجدید نظر قرار گرفت و اعتبار آن از ۱۵۶۰ میلیارد ریال به ۲۶۲۶ میلیارد ریال افزایش یافت. اهداف عمده این برنامه ارتقا کیفیت زندگی، حفظ رشد سریع اقتصادی با حداقل افزایش قیمتها، توزیع عادلانه درآمدها و گسترش عدالت اجتماعی، اقتصادی، با حداقل افزایش قیمتها، توزیع عادلانه درآمدها و گسترش عدالت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و تأمین اشتغال مولد، صدور کالای صنعتی به خارج بود. در برنامه پنجم عمرانی، برنامه‌ریزی منطقه‌ای بیشتر مورد توجه قرار گرفت و به توسعه اقتصادی استانها توجه بیشتر شد و برای هر استان برنامه‌های عمرانی توسعه پنج‌سالانه در نظر گرفته شده. مقدمات طرح آمایش سرزمین در سال ۱۳۵۴ فراهم و در برنامه پنجم عمرانی، توزیع عادلانه درآمد، قبل از هدف رشد اقتصادی و مقدم بر آن مطرح شد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۹۷۴).

نگاه کلی به برنامه‌های عمرانی قبل انقلاب:

تحلیل صورت گرفته بر روی متن تمام پنج برنامه عمرانی قبل انقلاب، میزان توجه به شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه را مشخص می‌سازد: مجموع کل انتشارات (تبصره و خط‌مشیها را هدف) درباره شاخصهای توسعه اجتماعی در برنامه عمرانی اول (در هر دو بعد) ۱۲ می‌باشد که از این تعداد یک مورد مربوط به شاخص انسانی و ۱۱ مورد دیگر مربوط

به شاخصهای رفاهی توسعه می‌باشد.

مجموع کل انتشارات درباره شاخص رفاهی و انسان‌گرایانه در برنامه‌های عمرانی دوم قبل انقلاب ۱۴ تا است، یک مورد مربوط به شاخصهای انسانی و ۱۳ مورد دیگر به شاخصهای رفاهی پرداخته است.

مجموع کل شاخصهای انسانی و رفاه‌گرایانه برنامه عمرانی سوم قبل انقلاب ۱۳ می‌باشد، که از این تعداد ۲ مورد به شاخصهای انسانی و ۱۱ مورد دیگر مربوط به شاخصهای رفاهی توسعه است.

از مجموع کل شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه برنامه چهارم که ۲۴ مورد است: ۹ مورد آن به شاخصهای انسانی و ۱۵ مورد دیگر آن به شاخصهای رفاهی توسعه مربوط است. همچنین از مجموع کل شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه توسعه در برنامه عمرانی پنجم قبل انقلاب که: ۱۹۲ مورد است، ۴۷ مورد آن مربوط به شاخص انسان‌گرایانه توسعه و تعداد ۱۴۵ مورد دیگر آن به شاخصهای رفاهی توسعه مربوط است.

اولین نتیجه‌ای که از داده‌ها حاصل می‌شود این که در برنامه اول توجه بسیار اندک به شاخصهای توسعه شده است و نتیجه دوم که حاصل می‌شود این که رویکرد رفاه‌گرایانه در تمام پنج برنامه عمرانی قبل انقلاب غالب است و نقطه ضعف تمام این برنامه‌ها این است که به بعضی از شاخصها (تکثر سیاسی، برابری قومی) در هیچ یک از برنامه‌های پنج‌گانه عمرانی، توجهی نشده است.

ادامه تحلیل داده‌های عمرانی قبل انقلاب: هریک هفت شاخص رفاهی و هفت شاخص انسانی را به صورت مجزا، یک به یک از برنامه اول تا پنجم عمرانی با یکدیگر مقایسه می‌کنیم تا میزان توجه مشهودتر شود:

اولین شاخص رفاهی بهداشت: در برنامه اول ۲ اشاره، در برنامه دوم ۲ اشاره، در برنامه عمرانی سوم ۲ اشاره، در برنامه عمرانی چهارم ۲ اشاره و در برنامه پنجم تعداد ۱۹ اشاره، از

تحلیل سندها مشخص شده است. این مقایسه در باره اولین شاخص رفاهی، بهداشت نشان می‌دهد که برنامه پنجم توجه بسیار بیشتری شده و در دیگر برنامه‌ها توجه اندک و یکسان است.

دومین شاخص رفاهی، آموزش: در برنامه عمرانی اول هیچ اشاره ای، در برنامه دوم مجدد هیچ اشاره ای در برنامه سوم ۲ مورد، در برنامه چهارم ۱ اشاره و سرانجام در برنامه پنجم عمرانی ۲۵ اشاره وجود دارد. از این داده‌ها می‌توان بیان کرد که برنامه پنجم بیشترین توجه را داشته، کما اینکه در شروع برنامه پنجم درمقدمه این برنامه آموزش و نیروی انسانی را به‌عنوان اصلی ترین پایه‌های توسعه کشور معرفی نمی‌کند و به دنبال آن هستند که در این برنامه و برنامه بعدی (ششم) تمام نیازهای کشور از اعزام دانشجوی به دیگر کشورها را بی‌نیاز کنند و در زمینه تحصیلات قبل دانشگاه هیچ کمبودی وجود نداشته باشد، ولی برنامه اول و دوم به آموزش هیچ توجهی نشده است. و حتی شاهد هستیم که در این دو برنامه و حتی شروع برنامه‌ریزی برای کشورها نیروهای آمریکایی از دانشگاه پرینستون انجام می‌دهد. سومین شاخص رفاهی، مسکن و تغذیه: در برنامه اول دو اشاره، در برنامه دوم ۳ اشاره، در برنامه سوم ۲ اشاره و در برنامه چهارم عمرانی ۳ اشاره و در برنامه پنجم عمرانی ۳۰ اشاره شده است. همچنان برنامه‌های اول تا سوم توجه اندک به بعد مسکن و تغذیه نموده‌اند که جزو نیازهای اساسی خانوار می‌باشد و تا زمانی که این نیازها بر طرف نشود، افراد به خود شکوفایی و کشف هنر و استعداد دیگر خود نخواهد رفت بر اساس نظریه مازلو اما برنامه پنجم همچنان مثل سایر برنامه‌ها، به این شاخص هم توجه کافی را داشته است.

چهارمین شاخص رفاهی، حمل و نقل: در برنامه اول توسعه ۱ اشاره، در برنامه دوم عمرانی ۴ اشاره، در برنامه سوم ۱ اشاره در برنامه چهارم ۲ اشاره و سرانجام در برنامه پنجم عمرانی ۱۳ اشاره وجود دارد. بر اساس این داده‌ها مشخص می‌شود به بعد حمل و نقل که زیر بنای توسعه اقتصادی یک کشور است، به جز در برنامه پنجم عمرانی قبل انقلاب، در دیگر

برنامه‌ها توجه بسیار اندک شده است و ضعف را می‌رساند.

پنجمین شاخص رفاهی، تفریحات و استراحت: در برنامه اول اشاره، در برنامه دوم هیچ اشاره ای، در برنامه سوم ۱ اشاره، در برنامه چهارم ۲ اشاره و در برنامه پنجم ۰ اشاره وجود دارد می‌توان گفت که همچنان برنامه پنجم بیشتریت توجه را داشته است و دیگر برنامه‌ها توجه بسیار اندک داشته اند.

ششمین شاخص رفاهی، تأمین اجتماعی: در برنامه اول هیچ، در برنامه دوم عمرانی هیچ، در برنامه سوم هیچ، در برنامه چهارم ۱ اشاره، و در برنامه پنجم عمرانی ۱۰ اشاره وجود دارد. بر اساس این داده‌ها می‌توان بیان کرد که موضوع تأمین اجتماعی در چهار برنامه عمرانی اول قبل انقلاب یا مطرح نبوده است یا اینکه بسیار کم رنگ بوده است و فقط در برنامه عمرانی پنجم است به این شاخص توجه شده است.

هفتمین شاخص رفاهی، اشتغال، کار و تولید: در برنامه اول پنج اشاره، در برنامه دوم ۴، در برنامه سوم ۳، در برنامه چهارم ۴ و در برنامه پنجم عمرانی قبل انقلاب ۲۸ اشاره وجود دارد. این داده‌ها مشخص می‌سازد که توجه به بعد اشتغال کار و تولید در تمامی برنامه‌ها مطرح بوده است و در برنامه پنجم بسیار جدی تر است.

اگر بخواهیم سوم نتیجه را مطرح کنیم، بر اساس تحلیل اصل سند برنامه‌های عمرانی قبل انقلاب، در بعد شاخصهای رفاه‌گرایانه توسعه، برنامه پنجم عمرانی بهترین و کامل ترین برنامه است که توجه کافی را به تمامی هفت شاخص رفاهی مبذول داشته است و ضعیف ترین برنامه، برنامه اول عمران قبل انقلاب است و به دیگر شاخصها توجه اندک داشته است. همچنین داده‌های به دست آمده از تحلیل سندهای عمرانی، در بعد شاخصهای انسان‌گرایانه با این موارد روبرو می‌شویم:

اولین شاخص انسان‌گرایانه امنیت اجتماعی: در برنامه اول هیچ، در برنامه دوم عمرانی

قبل انقلاب یک، در برنامه سوم دو، و در برنامه چهارم سه و در برنامه پنجم دو اشاره وجود دارد. نشان می‌دهد که از برنامه اول و دوم عمرانی کمترین توجه و برنامه چهارم و پنجم توجه مناسب تری داشته‌اند.

دومین شاخص انسان‌گرایانه، شاخص مشارکت اجتماعی: برنامه اول یک اشاره برنامه دوم هیچ برنامه، برنامه سوم هیچ، برنامه چهارم هیچ، برنامه پنجم ۹ اشاره وجود دارد. این اطلاعات مشخص می‌سازد که جز برنامه پنجم، دیگر برنامه‌ها کمترین توجه را به مشارکت اجتماعی نداشته‌اند.

سومین شاخص انسان‌گرایانه، تکثیر سیاسی و اجتماعی: در برنامه اول هیچ اشاره نشده است. در برنامه دوم هیچ، در برنامه سوم هیچ، در برنامه چهارم هیچ، در برنامه پنجم نیز هیچ اشاره‌ای وجود ندارد. این داده‌ها نشان می‌دهد که برنامه‌ریزان قبل انقلاب به مبحث تکثیر سیاسی فعالیت احزاب سیاسی متعدد، هیچ توجهی نداشته‌اند. در جریان برنامه پنجم شاهد آن هستیم که به دستور محمد رضا پهلوی، حزب رستاخیز به‌عنوان فراگیرترین حزب ایران در سال ۱۳۵۳ شمسی تشکیل شد و دیگر احزاب و گروه‌ها و مردم از جمله حزب مردم، حزب ایرانیان، حزب ایران نوین... موظف شدند که به حزب رستاخیز بپیوندند. می‌توان این ادعا را مطرح کرد که بر اساس داده‌های به دست آمده از شاخص تکثیر سیاسی، آن حزب و گروهی اجازه فعالیت داشت که منتسب به حکومت بوده و به نوعی تکثیر مطرح نبوده است.

چهارمین شاخص انسان‌گرایانه، توجه به آسیب‌های اجتماعی: در برنامه اول هیچ، در برنامه دوم هیچ، در برنامه سوم هیچ و در برنامه چهارم دو اشاره و در برنامه پنجم ۲۳ بیست و سه اشاره وجود دارد. مشخص می‌شود که سه برنامه اول در این شاخص هم ضعف جدی دارند و در برنامه چهارم و پنجم توجه کافی شده است. اگر بخواهیم یک مدعا را مطرح کنیم، این که در طول برنامه چهارم و پنجم ثروت و درآمد نفتی ایران چندین برابر می‌شود که با توجه به این ماحصل‌ها، شهرها در کانون توجه، علی‌الخصوص استان تهران و شهر

تهران قرار می‌گیرد و سیل جمعیت از روستاها به حاشیه شهرها را شاهد می‌شویم (بر اساس مستندات برنامه عمرانی پنجم ذیل مبحث جمعیت)، و لذا توجه به آسیبهای اجتماعی در این دو برنامه چهارم و پنجم برگرفته از اوضاع اجتماعی آن دهه می‌باشد.

پنجمین شاخص انسان‌گرایانه، وضعیت زنان و حمایت از خانواده: در برنامه اول هیچ، در برنامه دوم عمرانی قبل انقلاب هیچ توجهی نشده، در برنامه سوم هیچ، در برنامه چهارم یک اشاره و در برنامه پنجم عمرانی سه اشاره به وجود دارد. این داده‌ها نشان می‌دهد که اول تا سوم را همچنان ضعف بزرگ و برنامه چهارم انجام توجه اندک را مبذول داشته‌اند. ششمین شاخص انسان‌گرایان توسعه، عدالت اجتماعی: همچنان در برنامه اول هیچ اشاره ای وجود ندارد، در برنامه دوم هیچ، در برنامه سوم هیچ، برنامه چهارم عمرانی سه اشاره و در برنامه پنجم عمرانی قبل از انقلاب ده اشاره وجود دارد. بر اساس این داده‌ها، همچنان برنامه‌های اول، دوم و سوم ضعف بسیار زیاد دارند و برنامه چهارم پنجم توجه مناسب را داشته‌اند.

هفتمین شاخص انسان‌گرایانه توسعه، برابری، برقراری حقوق مذهبی و قومی و دینی: در برنامه اول هیچ اشاره، در برنامه دوم هیچ، در برنامه سوم هیچ، در برنامه چهارم هیچ، در برنامه پنجم هم هیچ اشاره‌ای وجود ندارد. این اطلاعات ضعف بسیار بزرگی از تمام برنامه‌های عمرانی قبل انقلاب در بعد برابری حقوق دینی و مذهبی را نشان می‌دهد. در صورتی که بر اساس تعالیم قرآن و دین اسلام همه انسانها و با هیچ تفاوتی در قوم و گروه اجازه فعالیت و دارای حقوق برابر هستند. در قسمت شاخصهای انسان‌گرایان توسعه اجتماعی، با توجه به اصل سندهای پنج برنامه عمرانی قبل انقلاب می‌توان گفت و به نتیجه چهارم رسید که تمامی برنامه‌ها در بعد شاخص انسان‌گرایانه بسیار ضعیف می‌باشند و جزو نقاط ضعف آنها می‌باشد! و اما ضعیف‌ترین برنامه را می‌توان برنامه عمرانی اول و دوم بیان کرد.

جدول (۲): جدول کلی برنامه‌های بعد انقلاب ۱۳۹۴-۱۳۶۸

برنامه پنجم		برنامه چهارم		برنامه سوم		برنامه دوم		برنامه اول		شاخصهای رفاهی
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۶.۶۶	۴	۱۶.۳۶	۹	۱۰.۲۹	۷	۳.۱۲	۲	۱۱.۷۶	۴	۱. بهداشت
۱۳.۳	۸	۱.۷۲	۷	۱۷.۶۴	۱۲	۲۰.۳۱	۱۳	۲۹.۴۱	۱۰	۲. آموزش
۱۱.۶	۷	۳.۶۳	۲	۵.۸۸	۴	۳.۱۲	۲	۵.۸۸	۲	۳. مسکن و تغذیه
۱۱.۶	۷	۱.۸۱	۱	۱۰.۲۹	۷	۴.۶۸	۳	۸.۸۲	۳	۴. حمل و نقل
۱۰	۶	۷.۲۴	۴	۸.۸۲	۶	۵.۲۵	۴	۵.۸۸	۲	۵. تفریحات و استراحت
۶.۴	۴	۹	۵	۱۱.۷۶	۸	۱۲.۵	۸	۰	۰	۶. تأمین اجتماعی
۱۱.۶	۷	۱۰.۹	۶	۱۳.۲۳	۹	۱۵.۶۲	۱۰	۲۰.۵۸	۷	۷. اشتغال، کار و تولید
شاخصهای انسان‌گرایانه										
۱۳.۳	۸	۹	۵	۴.۴۱	۳	۶.۲۵	۴	۲.۹۴	۱	۱. امنیت اجتماعی
۱.۶	۱	۵.۴۵	۳	۱.۴۷	۱	۹.۳۷	۶	۵.۸۸		۲. مشارکت اجتماعی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳. تکثر سیاسی و اجتماعی
۱.۶	۱	۵.۴۵	۳	۱.۴۷	۱	۰	۰	۰	۰	۴. توجه به آسیبهای اجتماعی
۸.۳	۵	۳.۶۳	۲	۱.۴۷	۱	۱.۵۶	۱	۰	۰	۵. وضعیت زنان و حمایت از خانواده

Comparison of Social Development in the Five Development plans ...

برنامه پنجم		برنامه چهارم		برنامه سوم		برنامه دوم		برنامه اول		شاخصهای انسان‌گرایانه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۳.۳	۲	۱.۷۲	۷	۱۳.۲۳	۹	۱۴	۹	۸.۸۲۰	۳	۶. عدالت اجتماعی (توجه به فقر و درآمدها)
	۰	۱.۸۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷. برابری، برقراری حقوق مذهبی، قومی، دینی
	۶۰	۱۰۰	۵۵	۱۰۰	۶۸	۱۰۰	۶۲	۱۰۰	۳۴	جمع

۲- بررسی برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب

قانون برنامه توسعه اول، بعد از یازده سال فراز و نشیب و یک دهه بعد از انقلاب در یازدهم بهمن ۱۳۳۸ به تصویب مجلس رسید و بعد از این تاریخ به اجرا در آمد از آن جایی که این برنامه اولین تجربه کارشناسان و برنامه‌ریزان جمهوری اسلامی ایران بود طبیعتاً از لحاظ روشهای برنامه‌ریزی اشکالاتی داشت. هدفهای کلی برنامه اول توسعه عبارت بود از:

- ۱- بازسازی و تقویت ظرفیتهای دفاع ملی و بازسازی مراکز تولیدی و جمعیتی خسارت دیده در طول جنگ تحمیلی
- ۲- ایجاد رشد اقتصادی با تأکید به خودکفایی محصولات استراتژیک کشاورزی و مهار تورم
- ۳- تأمین حداقل نیازهای اساسی آحاد مردم و تلاش در جهت تأمین عدالت اجتماعی اسلامی

۴- تعیین و اصلاح الگوی مصرف

۵- اصلاح سازمان و مدیریت اجرایی و قضایی کشور در ابعاد مختلف (سازمان برنامه و بودجه، ۱۹۹۷).

۶- سازماندهی قضایی و توزیع جغرافیایی جمعیت و فعالیتها متناسب با مزیت‌های نسبی هر منطقه به استثنای مواردی که ملاحظات سیاسی و نظامی ایجاد می‌کند (سازمان برنامه و بودجه، ۱۹۹۷). همان طوری که در جدول مشاهده می‌شود، اگر بخواهیم میزان سیاست گذاری و توجه به شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه را بر تعداد اصول و تبصره‌ها وضع شده بدهیم، مشخص می‌شود که در برنامه اول توسعه بعد از انقلاب در قسمت شاخصهای رفاهی، آموزش (تبصره ۱۴: دولت موظف است اقدامات لازم جهت تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش را به عمل آورده و حداکثر ظرف مدت شش ماه از تصویب این قانون لایحه مورد نیاز را تهیه و به مجلس شورای اسلامی ارائه نماید. نمونه ای از تبصره‌های پرداخته شده به شاخص آموزش در برنامه توسعه اول) بیشترین توجهات را جذب کرده است ولی در مورد تأمین اجتماعی هیچ توجهی صورت نگرفته است. اما در بخش شاخصهای انسان‌گرایانه به هیچ یک از چهار شاخص، تکثر سیاسی و اجتماعی، توجه به آسیبهای اجتماعی، وضعیت زنان و حمایت از خانواده برابری و برقراری حقوق اقلیتهای قومی و مذهبی، نه هیچ تبصره و نه خط‌مشی‌ای وجود ندارد. در یک نتیجه کلی از این برنامه می‌توان گفت که به بعد رفاهی به میزان کم و به بعد انسان‌گرایانه هیچ توجهی در این برنامه شده است و دارای نقاط ضعف فراوان می‌باشد.

هدفهای کلان کیفی برنامه دوم توسعه بعد از انقلاب به اجمال عبارت است از:

۱- تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی، رشد فضائل و ارتقای فرهنگ عمومی

۲- جامعه افزایش بهره‌وری ۳- تربیت نیروی انسانی مورد نیاز

- ۴- رشد اقتصادی با محوریت کشاورزی ۵ - توسعه صادرات غیرنفتی
- ۶- حفظ محیط زیست و استفاده بهینه از منابع طبیعی کشور
- ۷- تقویت بنیه دفاعی کشور
- ۸- تلاش در جهت حاکمیت قانون و تقویت مشارکت عامه مردم
- ۹- تقویت و تحقیقات
- ۱۰- ایجاد تعادل در بخشهای اقتصادی تعاونی خصوصی و دولتی (سازمان برنامه و بودجه، ۱۹۹۷).

همان طوری که در این جدول شماره دو دیده می‌شود سیاست گذاری در دو بخش رفاهی و انسان‌گرایانه توسعه در برنامه دوم توسعه بعد از انقلاب اسلامی، بهبود و تغییر بسیار زیادی کرده است اما همچنان مثل برنامه اول شاخص آموزش (تبصره ۶۲: دولت موظف است تمهیدات لازم برای اجباری کردن شرکت کودکان لازم‌التعلیم در آموزش اجباری و شرکت بی سوادان کمتر از ۴۰ سال را در دوره‌های سواد آموزی فراهم آورد...) بیشترین توجه را به خود جلب کرده است و شاخصهای بهداشت (تبصره ۹۴: دولت موظف است از محل منابع بودجه عمومی نسبت به تکمیل تاسیسات، تجهیزات و نیروی انسانی شبکه‌های بهداشتی درمانی کشور به ترتیب اولویتهای خانه بهداشت، مراکز بهداشتی درمانی روستایی پایگاههای بهداشتی و مراکز بهداشتی درمانی شهری اقدام نماید...) و شاخص مسکن و تغذیه (تبصره ۱۶ درباره تغذیه: سیاست پرداخت سوبسید به کالاهای اساسی و دارو و شیر خشک در برنامه دوم ادامه خواهد داشت. دولت موظف است طی این برنامه سوبسید دارو، شیر خشک و کالاهای اساسی شامل گندم، برنج، روغن نباتی، قندوشکر و پنیر را بر مبنای اعتبار ارزی مصوب در سال ۱۳۷۲ پرداخت نماید) کمترین توجه را جلب کرده است. در بخش شاخصهای انسان‌گرایانه همچنان سه شاخص تکثرسیاسی و اجتماعی توجه به آسیبهای

اجتماعی، برابری و برقراری حقوق اقلیتهای قومی و مذهبی هیچ تبصره و خط‌مشی وجود ندارد. می‌توان گفت که این برنامه هم به شاخصهای انسان‌گرایانه توجه نکرده است. بر اساس اهداف کلی و سیاستهای مشخص شده برای برنامه سوم توسعه بعد از انقلاب اسلامی نمی‌تواند به طور اجمال موارد زیر را نقل کرد:

۱- در بخش اقتصادی، تمرکز دادن همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی به سمت و سوی «عدالت» اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات، رفع محرومیت از قشرهای کم درآمد.

۲- ایجاد نظام تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان

۳- تلاش برای مهار تورم و حفظ قدرت خرید گروههای متوسط و کم‌درآمد

۴- تلاش برای توسعه و عمران روستاها

۵- حفظ امنیت سرمایه‌گذاری

۶- فراهم ساختن امنیت غذایی و تأمین کالاهای ضروری

۷- بخش فرهنگی اعتلاء و عمق بخشیدن به معرفت و بصیرت دینی و قرآنی و تحکیم

ارزشهای آنها

۸- زنده و نمایان نگه داشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره)

۹- توجه به پرورش و شکوفایی استعدادها تشویق خلاقیت و نوآوریهای علمی

۱۰- در بخش اجتماعی سیاسی و فرهنگی و امنیتی، توجه به گسترش و عمق بخشیدن

روحیه تعاون و مشارکت عمومی

۱۱- اهتمام موضوع جوانان، ایجاد زمینه‌های مساعد برای پیشرفت معنوی و علمی.

۱۲- تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن

۱۳- اصلاح نظام اداری در جهت افزایش کارایی و کارآمدی بهبود و خدمات رسانی به

مردم

۱۴- حمایت از مسلمانان و مظلومان جهان

۱۵- تقویت و توسعه و نوسازی صنایع دفاعی کشور (سازمان برنامه و بودجه، ۲۰۰۰).
با مشاهده جدول شماره دو، می‌توان این نتیجه را به دست آورد که در برنامه سوم توسعه بعد از انقلاب میزان توجه به شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه، نسبت به دو برنامه قبل بهبود چشم‌گیری یافته است. علی‌الخصوص در بخش شاخصهای رفاهی می‌توان مشاهده کرد که درباره هر یک از این شاخص‌ها، خط‌مشیهای متفاوت تدوین شده است. در این برنامه به شاخصهای حمل و نقل (خط‌مشی ۱۲۶): به شرکت سهامی راه‌آهن جمهوری اسلامی ایرانی اجازه داده می‌شود به منظور ارائه خدمات حمل‌ونقل منطقه‌ای، ترانزیتی و چند وجهی با مشارکت کشورهای عضو اگو نسبت به ایجاد شرکتهای حمل‌ونقل بین‌المللی اقدام کند) تفریحات و استراحت (خط‌مشی ۱۶۱): به منظور بازسازی سینماها و مجتمعهای فرهنگی و ساخت سینماها و مجتمعهای فرهنگی جدید و تالارهای نمایش در شهرهایی که بیش از پانزده هزار نفر جمعیت دارند... و بهداشت (خط‌مشی ۱۹۶): به منظور تنظیم بازار دارو، تأمین ارز مورد نیاز برای ورود مواد اولیه دارویی و داروهای ساخته شده وارداتی، جلوگیری از افزایش بی‌رویه قیمت داروهای بهداشتی و طولانی مصرف ضروری، حمایت از نظام بیمه‌ای و جلوگیری از عوارض و مخاطرات دارویی اقدامات... نیز توجه شده است، اما در بخش شاخصهای انسان‌گرایانه دوشاخخص تکثر سیاسی و اجتماعی و برابری و برقراری حقوق اقلیتهای قومی و مذهبی، هیچ توجهی صورت نگرفته است و به شاخصهای دیگر انسان‌گرایانه توسعه به مقدار کم توجه شده است. در نتیجه در این برنامه مثل برنامه‌های توسعه قبل، بیشترین توجه به امرآموزش با ۱۲ دوازده خط‌مشی می‌باشد.
سیاستها و اهداف کلی برنامه چهارم توسعه بعد از انقلاب اسلامی را می‌توان به صورت زیر در آورد:

۱- در بخش امور فرهنگی، علمی و فناوری اطلاعات و عمق و گسترش آن معرفت و

- بصیرت دینی برپایی قرآن و مکتب اهل بیت.
- ۲- زنده و نمایان نگه داشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره)
 - ۳- فرهنگ‌سازی برای استفاده از تولیدات داخلی
 - ۴- مقابله با تهاجم فرهنگی
 - ۵- اصلاح نظام آموزشی کشور شامل آموزش و پرورش، آموزش عالی...
 - ۶- در بخش امور اجتماعی، سیاسی، دفاعی و امنیتی، تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی و ارتقاء شاخصهایی از قبیل آموزش، سلامت، غذا، مبارزه با فساد
 - ۷- ایجاد و نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از محرومین و مستضعفان
 - ۸- تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در خانواده و جامعه
 - ۹- ایجاد محیط و ساختار مناسب حقوقی، قضایی و اداری.
 - ۱۰- گسترش و عمق بخشیدن به روحیه تعاون
 - ۱۱- توجه به حفظ وحدت و یکپارچگی سرزمین
 - ۱۲- تقویت امنیت و اقتدار ملی
 - ۱۳- توسعه و نوسازی صنایع دفاعی کشور
 - ۱۴- توسعه نظام و سیاست عمومی و پیش‌گیری و مقابله مؤثر با جرائم و مفاسد اقتصادی و اجتماعی
 - ۱۵- گسترش همکاریهای منطقه‌ای و بین‌المللی
 - ۱۶- تلاش برای رهایی منطقه از حضور نظامیان بیگانه
 - ۱۷- تحقق رشد اقتصادی پیوسته و پرشتاب
 - ۱۸- پشتیبانی از کارآفرینی، نوآوری
 - ۱۹- مهار تورم و افزایش قدرت خرید گروههای کم درآمد و متوسط ۲۰- تأمین مسکن
- اقتدار کم درآمد

۲۱- توجه به مشارکت عامه مردم در فعالیتهای سیاسی و اقتصادی (سازمان برنامه و بودجه، ۲۰۰۶).

همچنان که در جدول شماره دو، در قسمت مربوط به برنامه چهارم توسعه بعد انقلاب اسلامی مشاهده می‌شود توجه به ابعاد مختلف توسعه، چه در بخش شاخصهای انسان‌گرایانه و چه در بخش شاخصهای رفاهی، کم و بیش وجود دارد. اما همچنان شاخص تکثر سیاسی و اجتماعی نیز در این برنامه هیچ توجهی به آنها نشده است و در بخش برابری و برقراری حقوق اقلیتهای قومی و مذهبی (خطمشی ۱۲۰ به منظور سیاست‌گذاری در مسائل مربوط به اقلیتهای دینی شناخته شده و تقویت مشارکت آنان در اداره امور کشور و تحکیم همبستگی ملی، شورایی تشکیل می‌شود که شرح وظایف و ترکیب اعضای شورا توسط هیات وزیران تهیه و به تصویب مجلس شورای اسلامی می‌رسد) تنها یک خطمشی دیده شده است، توجه به عدالت اجتماعی با هفت خطمشی در این برنامه اهمیت دارد. در بخش شاخصهای رفاه‌گرایانه نیز حمل و نقل کمترین توجه به آن شده است ولی در این برنامه بهداشت بیشترین سیاست‌گذاری را با ۹ خطمشی داشته است همچنین شاخص اشتغال و کار و تولید نیز در این (ماده ۱۰۴: دولت مکلف است به منظور رونق اقتصاد فرهنگ، افزایش اشتغال، بهبود کیفیت کالا و خدمات، رقابت‌پذیری، خلق منابع جدید، توزیع عادلانه محصولات و خدمات فرهنگی... اقداماتی را انجام داد...) به صورت قابل توجه به آن پرداخته شده است.

سیاستها و اهداف کلی برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بعد از انقلاب اسلامی را به صورت تفصیلی می‌توان این گونه برشمرد:

۱- تکمیل و اجرایی طرح مهندسی فرهنگی کشور و تهیه پیوست فرهنگی برای طرحهای

مهم

۲- زنده و نمایان نگه داشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره)

- ۳- تقویت قانون گرای، انضباط اجتماعی، وجدان کاری
 - ۴- تحمل در نظام آموزش عالی و آموزش و پرورش
 - ۵- تحول و ارتقا و علوم انسانی
 - ۶- تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن
 - ۷- هویت بخشی به سیمای شهر و روستا، بازآفرینی
 - ۸- تویت و کار آمد کردن نظام بازرسی کشور
 - ۹- ارتقا به شاخصهای سلامت هوا، غذا، محیط
 - ۱۰- ارتقا امنیت اجتماعی از طریق مبارزه همه جانبه با مواد مخدر
 - ۱۱- سازمان بخشیدن به مناطق حاشیه نشین و پیش گیری و کنترل هنجارهای عمومی
 - ۱۲- توجه به رشد اقتصادی مداوم و سریع ۱۳- بهبود فضای کسب و کار کشور
 - ۱۴- قطع وابستگی دولت به درآمدهای نفتی ۱۵- ایجاد بازار رقابتی برای ارائه خدمات بیمه ای
 - ۱۶- گسترش عدالت اجتماعی از طریق توجه به اقتصاد کم در آمد
 - ۱۷- تأمین برخورداری آمار جامعه از اطلاعات اقتصادی ۱۸- کاهش نرخ بیکاری به هفت درصد
 - ۱۹- توسعه نظام پیشگیری از آسیب فردی و اجتماعی
 - ۲۰- تقویت و حضور مردم در عرصه های سیاسی و اجتماعی و اقتصادی
 - ۲۱- حمایت از آزادیهای مشروع
 - ۲۲- تحکیم و ارتقائ امنیت پایدار ۲۳- گسترش پدافند غیر عامل (سازمان برنامه و بودجه، ۲۰۱۲).
- همان طور که در جدول شماره دو، قسمت مربوط به برنامه پنجم توسعه بعد از انقلاب اسلامی دیده می شود، بخش رفاهی برنامه پنجم به تمامی هفت شاخص توجه شده است در

این برنامه آموزش با هشت ماده طبق برنامه‌های قبل بیشترین توجه به آن بوده است. شاخص تأمین اجتماعی و بیمه (ماده ۲۷: دولت مجاز است نسبت به برقراری و استقرار نظام جامع تأمین اجتماعی چند لایه با لحاظ حداقل سه لایه: مساعدتهای اجتماعی، بیمه‌های اجتماعی، بیمه‌های مکمل باز نشستگی و درمان... اقدام نماید). و در بخش دیگر شاخصها از توجه متعادل و مناسبی برخوردار می‌باشد. در بخش شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی، شاخص امنیت اجتماعی (ماده ۲۰۹: به منظور تحکیم و ارتقاء امنیت اجتماعی و اخلاقی و پیشگیری و مقابله با هر گونه ناهنجاری فرهنگی و اجتماعی و اخلال در امنیت عمومی: دولت موظف است سازکارهای اجرائی لازم... را فراهم نماید...) با ۸ ماده بیشترین توجه را معطوف خود کرده است. اما دوباره تکثر اجتماعی و برابری و برقراری حقوق اقلیتهای قومی و مذهبی هیچ توجهی به آن پرداخته شده است. می‌توان این نتیجه را از این جدول گرفت که بعد شاخصهای توسعه اجتماعی در برنامه پنجم به آنها خوب و متعادل پرداخته شده است ولی در بخش شاخصهای انسان‌گرایانه سیر نزولی و برگشت به عقب داشته است.

نگاه کلی به برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب

شکل کلی برنامه‌ها از نظر تعداد اصول و تبصره‌های پرداخته شده به شاخصهای رفاهی و شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی به این قرار است: مجموع کل تبصره و ماده‌ها درباره شاخصهای توسعه در برنامه اول (در هر دو بعد): ۳۴ تا می‌باشد که از این تعداد پنج تبصره و خط‌مشی درباره شاخصهای انسانی و ۲۹ ماده دیگر به شاخصهای رفاهی پرداخته شده است. مجموع کل ماده‌ها و تبصره‌های درباره شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه در برنامه دوم توسعه: ۶۴ تا می‌باشد که از این تعداد ۲۰ ماده و تبصره درباره شاخصهای انسانی و ۴۴ تای دیگر درباره شاخصهای رفاهی می‌باشد. مجموع کل ماده‌ها درباره شاخصهای انسانی و رفاهی در برنامه سوم توسعه: ۶۸ تا می‌باشد که از این تعداد ۱۵ تا درباره شاخصهای

انسانی می‌باشد و ۵۳ تای دیگر درباره شاخصهای رفاهی می‌باشد. همچنین مجموع کل ماده‌ها در باره شاخصهای رفاهی و انسانی در برنامه چهارم: ۵۵ تا می‌باشد که از این تعداد ۲۱ تای آن درباره شاخصهای انسانی توسعه و ۳۴ تای دیگر درباره شاخصهای رفاهی می‌باشد. و در آخر این که از مجموع کل ماده‌ها درباره شاخصهای انسانی و رفاهی در برنامه پنجم: ۶۰ تایی باشد که از این تعداد ۱۷ تای آنها درباره شاخصهای انسانی و ۴۳ تای دیگر آن درباره شاخصهای رفاهی توسعه می‌باشد. از این داده‌ها می‌توان این گونه اولین نتیجه را درباره بر نامه‌های توسعه گرفت، هر برنامه نسبت به برنامه قبلی توجه بیشتری به توسعه اجتماعی در هر دو بعد شاخصهای رفاهی و انسانی داشته است ولی آن چه که می‌توان به عنوان دومین نتیجه از این بررسی اولیه ارائه کرد این است که در هر برنامه رویکرد رفاهی توسعه اجتماعی نسبت به رویکرد انسان‌گرایانه خیلی مهمتر بوده است. و توجه بیشتری به آن (بعد رفاهی) شده است. حال آن که در هر دو بخش شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه به برخی از معرفه‌ها هیچ توجهی نشده و به برخی توجه قابل درکی شده است.

در ادامه تحلیلها از جداول بررسی برنامه قانون توسعه، هر یک از هفت شاخص (رفاهی) و هفت شاخص (انسان‌گرایانه) توسعه در هر یک از پنج برنامه توسعه مورد ارزیابی قرار می‌گیرد تا مشخص گردد در هر برنامه توجه به کدام بخش بوده و آیا برنامه‌ریزی حالتی انباشتی داشته است یا خیر؟

در بحث شاخص بهداشت در برنامه اول ۴ ماده و تبصره، در برنامه دوم ۲ ماده، در برنامه سوم ۷ ماده، در برنامه چهارم ۹ تبصره و در برنامه پنجم ۴ تبصره وجود دارد. این داده‌ها نشان می‌دهد که در برنامه چهارم و سوم به شاخص بهداشت توجه بیشتری شده است و در برنامه دوم توجه خیلی کمتری شده است.

در قسمت شاخص آموزش، در برنامه اول ۱۰ ماده، در برنامه دوم ۱۳ ماده، در برنامه سوم ۱۲ ماده، در برنامه چهارم ۷ ماده، در برنامه پنجم ۸ ماده به امر آموزش پرداخته است. می‌توان

از این داده‌ها این چنین نتیجه گرفت که در تمامی برنامه‌های پنج‌گانه توجه مناسب و متعادل به امر آموزش و پرورش و آموزش عالی و پرورش نیروی انسانی متخصص شده است. البته لازم به یاد آوری هست که آن چه در این تبصره‌ها و خط‌مشیها در باره آموزش و پرورش وجود دارد، بیشتر قسمت رشد کمی و تغییرات آموزش مطرح می‌باشد، نه آموزش و پرورش رایگان برای همگان!

در بحث مسکن و تغذیه در برنامه اول ۲ ماده، در برنامه دوم ۲ ماده در برنامه سوم ۴ ماده، در برنامه چهارم ۲ ماده و در برنامه پنجم ۷ ماده وضع شده است. این اطلاعات نشان می‌دهد که به بعد مسکن و تغذیه، که هر دو جزء نیازهای ضروری انسان می‌باشد، توجه خوبی نشده است و در هر برنامه به صورت خیلی محدود و گذرا به این دو بعد توجه شده است. فقط در برنامه پنجم نسبت به سایر برنامه‌ها اندکی بیشتر به مسکن و تغذیه پرداخته شده است.

این عدم توجه به شاخص مسکن و تغذیه در تمامی این پنج برنامه، ضعف مدیران و کم توجهی آنها را نشان می‌دهد.

در بحث شاخص حمل و نقل در برنامه اول ۳ ماده، در برنامه دوم ۳ ماده، در برنامه سوم ۷ ماده، در برنامه چهارم ۱ ماده، و در برنامه پنجم ۷ ماده پرداخته شده است و جزو الویتهای برنامه‌ریزی بوده ولی در برنامه چهارم تنها در یک ماده به آن پرداخته شده است که نشان دهنده کم توجهی به حمل و نقل می‌باشد هرگاه در کشوری حمل و نقل عمومی، ناوگان مسافری و باری و نظامی... گسترش یابد، اقتصاد آن کشور هم نیز رونق خواهد یافت. این شاخص نشان می‌دهد که در برنامه چهارم در بعد حمل و نقل یک ضعف اساسی وجود داشته است که خوشبختانه در برنامه پنجم آن توجه کافی شده است.

در قسمت شاخص تفریحات و استراحت در برنامه اول ۲ ماده، در برنامه دوم ۴ ماده، در برنامه سوم ۶ ماده، در برنامه چهارم ۴ ماده و در برنامه پنجم ۶ ماده وجود دارد که به

تفریحات و استراحت پرداخته است. می‌توان گفت که در برنامه اول نسبت به دیگر برنامه‌ها توجه کمتری به شاخص تفریحات و استراحت شده است و در دیگر برنامه‌های توسعه توجه کم و بیشی شده است.

در قسمت شاخص مربوط به توجه، به تأمین اجتماعی و بیمه‌های از کار افتادگی، سالخوردگان، زنان، سرپرست خانواده، بازنشستگی، تکمیلی در برنامه اول توسعه هیچ ماده و تبصره‌ای وجود ندارد، در برنامه دوم توسعه ۸ ماده، در برنامه سوم توسعه ۸ ماده، در برنامه چهارم توسعه ۵ ماده، و در برنامه پنجم توسعه ۴ ماده به این بحث پرداخته است. در یک نگاه می‌توان گفت که یکی از ضعف‌های برنامه اول توسعه نپرداختن به شاخص تأمین اجتماعی و... است. اما در برنامه‌های دیگر توجه قابل ذکری به این مبحث شده است ولی آن چه که لازم به تذکر است این که، در برنامه پنجم به جای این که به تأمین اجتماعی مثل دیگر برنامه‌ها توجه شود یا حتی اینکه از دیگر برنامه‌ها به این بحث بیشتر توجه شده باشد، مشاهده می‌شود که تأکید کمتری به شاخص تأمین اجتماعی شده است می‌توان گفت که برنامه پنجم ملاک‌های برنامه‌های دیگر را مد نظر قرار نداده و توجه خود را به شاخص‌هایی دیگر معطوف کرده است. آخرین شاخص رفاه‌گرایانه یعنی اشتغال و کار و تولید، در برنامه اول ۷ ماده، در برنامه دوم ۱۰ ماده، در برنامه سوم ۹ ماده، در برنامه چهارم ۶ ماده و در برنامه پنجم ۷ ماده وجود دارد. این اطلاعات نشان می‌دهد که توجه به شاخص اشتغال در تمامی برنامه‌ها وجود داشته است و می‌توان آن را یکی از نقاط قوت این برنامه‌ها در نظر گرفت چرا که به صورت متعادل و متناسب به شاخص اشتغال پرداخته شده است. اگر بخواهیم در قسمت شاخص‌های رفاه‌گرایانه توسعه اجتماعی یک برنامه را معرفی کنیم که به تمامی شاخص‌ها به صورت متعادل پرداخته و نسبت به برنامه‌های دیگر به این شاخص‌ها قوی‌تر توجه کرده است، قطعاً برنامه سوم نسبت به دیگر برنامه‌ها از توجه و نکات بهتری برخوردار است؛ و اگر بخواهیم یک برنامه را به عنوان ضعیف‌ترین برنامه در بخش شاخص‌های رفاه‌گرایانه مطرح کنیم، قطعاً

برنامه اول این چنین می‌باشد چرا که در این برنامه به شاخص تأمین اجتماعی و بیمه‌ها هیچ توجهی نشده و به بحث مسکن و تغذیه و حمل‌ونقل و تفریحات و استراحت، کمترین توجه را داشته است.

در قسمت شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه هم ابتدا شاخص امنیت اجتماعی مطرح می‌باشد، که در برنامه اول ماده ۱ تبصره، در برنامه دوم ماده ۴، در برنامه سوم ماده ۳، در برنامه چهارم ماده ۵، و در برنامه پنجم ماده ۸ به این شاخص پرداخته است. این اطلاعات نشان می‌دهد که در برنامه اول به شاخص امنیت اجتماعی بسیار محدود توجه شده است و یکی دیگر از نقاط ضعف برنامه اول نیز می‌باشد، ولی در برنامه‌های دیگر توجه کم و بیش وجود دارد.

در بحث شاخص مشارکت اجتماعی در برنامه اول ۲ ماده و تبصره، در برنامه دوم ۶ ماده و تبصره، در برنامه سوم ۱ ماده، در برنامه چهارم ۳ ماده، در برنامه پنجم ۱ ماده به این بحث پرداخته است. همان طوری که از اطلاعات دیده می‌شود به جزء برنامه دوم که در ۶ ماده و تبصره به این شاخص پرداخته است، مشاهده می‌شود که در برنامه‌های دیگر توجه بسیار اندکی به این شاخص شده است و نشان دهنده این است که در تمامی برنامه‌ها ضعف مدیریت و سیاست‌گذاری در این شاخص وجود دارد.

در مورد شاخص سوم، تکثر سیاسی، در برنامه اول هیچ ماده و تبصره‌ای وجود ندارد، در برنامه دوم هیچ ماده‌ای وجود ندارد، در برنامه سوم هیچ ماده‌ای وجود ندارد، در برنامه چهارم هیچ ماده‌ای وجود ندارد، و در برنامه پنجم نیز هیچ ماده‌ای وجود ندارد. این بررسی نشان می‌دهد که در تمامی برنامه‌های پنج‌گانه سیاست‌گذاران و دولت‌مردان به بحث تکثر سیاسی و آزادی اجتماعی و... هیچ توجه و اهمیتی نداده‌اند. این شاخص یکی از نقاط ضعف تمامی برنامه‌های توسعه می‌باشد آمارتیا سن در کتاب توسعه یعنی آزادی از یک واقعیت تاریخی در هند و چین صحبت می‌کند، می‌گوید که به دلیل نبودن آزادی سیاسی

و بیان و انتقاد نسبت به دولت، هنگامی که قطعی در چین ظهور کرد عده زیادی از مردم این کشور به دلیل گرسنگی جان باختند ولی هنگامی که در هند قطعی آمد چون در این کشور مردم از آزادی و تکثیر سیاسی برخوردار بودند، کسی جان خود را برای گرسنگی از دست نداد، علت این که در هند قحطی باعث مرگ کسی نشد ولی در چین عده زیادی را کشت، می‌گوید انتقاد مردم از دولت بود که باعث می‌شد به عملکرد و ذخایر خودشان توجه کنند (سن، ۲۰۱۳). با این که در متن قانون اساسی به صراحت درباره آزادی سیاسی (اصل ۲۶: احزاب، جمعیت ها، انجمنهای سیاسی و صنفی و انجمنهای اسلامی یا اقلیتهای دینی شناخته شده آزادند، مشروط به اینکه اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند. هیچکس را نمی‌توان از شرکت در آنها منع کرد یا به شرکت به یکی از آنها مجبور کرد) پرداخته شده است ولی در تمامی برنامه‌های توسعه هیچ توجهی به آن نشده است. در بحث شاخص توجه به آسیبهای اجتماعی (اعتیاد، دزدی، روسپیگری و...) در برنامه اول هیچ توجه ای نشده، در برنامه دوم هیچ توجهی نشده، در برنامه سوم آماده، در برنامه چهارم ۳ آماده و در برنامه پنجم آماده وجود دارد. بازم در تمامی برنامه‌ها نوعی ضعف در توجه کردن به این شاخص مهم دیده می‌شود زیرا اگر به این شاخص پرداخته شود بنیان خانواده و جامعه به خطر می‌افتد.

درباره شاخص وضعیت زنان و حمایت از خانواده در برنامه اول هیچ ماده و تبصره ای وجود ندارد، در برنامه دوم آماده، در برنامه سوم آماده، در برنامه چهارم ۲ آماده، در برنامه پنجم ۵ ماده، وجود دارد. این اطلاعات نشان می‌دهد که برنامه اول همچنان نسبت به شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه بسیار ضعیف بوده و برنامه‌های دیگر به جز برنامه پنجم، عملکرد بسیار ضعیفی دارند.

در بحث عدالت اجتماعی، در برنامه اول ۳ ماده و تبصره، در برنامه دوم ۹ ماده و تبصره، در برنامه سوم ۹ ماده، در برنامه چهارم ۷ ماده، و در برنامه پنجم ۲ ماده وجود دارد که به این

مبحث پرداخته است. در این بررسی برنامه اول و پنجم نسبت به سه برنامه دیگر توجه خیلی کمتر به بحث عدالت اجتماعی و توجه به فقر داشته اند؛ در اصل چهل سوم قانون اساسی به صراحت به ریشه کن کردن فقر و برآورده کردن نیازهای انسانها و محرومین اشاره شده است، لکن در این شاخص دیده می‌شود که برنامه اول و پنجم به موضوع عدالت اجتماعی و ریشه کن کردن فقر توجه اندکی داشته اند.

آخرین شاخصی که در برنامه‌های توسعه به آن می‌پردازیم، برابری و برقراری حقوق اقلیتهای مذهبی و قومی می‌باشد؛ در برنامه اول هیچ ماده و تبصره ای وجود ندارد، در برنامه دوم هیچ ماده و تبصره ای وجود ندارد، در برنامه سوم هیچ ماده ای وجود ندارد، در برنامه چهارم یک ماده و در برنامه پنجم هیچ ماده ای وجود ندارد. از این اطلاعات می‌توان به روشنی این نتیجه را گرفت که در تمامی برنامه‌های پنج‌گانه به تساوی حقوق هیچ توجهی نشده است در صورتی که در قانون اساسی اصل نوزدهم (اصل ۱۹: مردم ایرانی از هر قوم و قبیله ای که باشند از حقوق مساوی برخوردار هستند و رنگ و نژاد و زبان و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود) به تساوی حقوق همگان پرداخته است. در قسمت شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی با توجه به تحلیلهای ارائه شده مشخص می‌شود که تمامی برنامه‌های توسعه از ضعف برخوردار هستند ولی اگر بخواهیم ضعیف‌ترین برنامه را در قسمت شاخصهای انسان‌گرایانه مشخص کنیم، می‌توانیم برنامه اول توسعه را به‌عنوان ضعیف‌ترین برنامه انتخاب کنیم چرا که در برنامه اول بیشتر شاخصهای انسان‌گرایانه مورد بی‌توجهی قرار گرفته و این نشان دهنده عدم کار کارشناسی و مدیریتی در این برنامه است.

جدول (۳) جدول کلی برنامه‌های قبل انقلاب ۱۳۵۶-۱۳۲۷

برنامه عمرانی پنجم		برنامه عمرانی چهارم		برنامه عمرانی سوم		برنامه عمرانی دوم		برنامه عمرانی اول		شاخصهای رفاهی
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۹.۹	۱۹	۸.۳۳	۲	۱۵.۳۰	۲	۱۴.۲۰	۲	۱۶.۶۶	۲	۱. بهداشت
۱۳	۲۵	۴	۱	۱۵.۳۰	۲	۰	۰	۰	۰	۲. آموزش
۱۵.۶	۳۰	۱۲.۵	۳	۱۵.۳۰	۲	۱.۴۰	۳	۱۶.۶۶	۲	۳. مسکن و تغذیه
۶.۷	۱۳	۸.۳۳	۲	۷.۵	۱	۸.۵	۴	۸.۳۳	۱	۴. حمل و نقل
۱۰.۵	۲۰	۸.۳۳	۲	۷.۵	۱	۰	۰	۸.۳۳	۱	۵. تفریحات و استراحت
۵.۲	۱۰	۴	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶. تأمین اجتماعی
۱۴.۵	۸	۱۶.۶۶	۴	۲۳	۳	۲۸.۵	۴	۴۱.۶۶	۵	۷. اشتغال، کار و تولید
شاخصهای انسان‌گرایانه										
۱	۲	۱۲.۵	۳	۱۵.۳۰	۲	۷	۱	۰	۰	۱. امنیت اجتماعی
۴.۶	۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۸.۳۳	۱	۲. مشارکت اجتماعی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳. تکثر سیاسی و اجتماعی

Comparison of Social Development in the Five Development plans ...

برنامه عمرانی پنجم		برنامه عمرانی چهارم		برنامه عمرانی سوم		برنامه عمرانی دوم		برنامه عمرانی اول		شاخصهای انسان‌گرایانه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۲	۲۳	۸.۳۳	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴. توجه به آسیبهای اجتماعی
۱.۵	۳	۴	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵. وضعیت زنان و حمایت از خانواده
۵.۲	۱۰	۱.۵	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶. عدالت اجتماعی (توجه به فقر و درآمدها)
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷. برابری، برقراری حقوق مذهبی، قومی، دینی
۱۰۰	۱۹۲	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۱۴	۱۰۰	۱۲	جمع

جدول (۴) جدول کلی برنامه‌های بعد از انقلاب ۱۳۹۴-۱۳۶۸

برنامه پنجم		برنامه چهارم		برنامه سوم		برنامه دوم		برنامه اول		شاخصهای رفاهی
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۶.۶۶	۴	۱۶.۳۶	۹	۱۰.۲۹	۷	۳.۱۲	۲	۱۱.۷۶	۴	۱. بهداشت
۱۳.۳	۸	۱.۷۲	۷	۱۷.۶۴	۱۲	۲۰.۳۱	۱۳	۲۹.۴۱	۱۰	۲. آموزش
۱۱.۶	۷	۳.۶۳	۲	۵.۸۸	۴	۳.۱۲	۲	۵.۸۸	۲	۳. مسکن و تغذیه
۱۱.۶	۷	۱.۸۱	۱	۱۰.۲۹	۷	۴.۶۸	۳	۸.۸۲	۳	۴. حمل و نقل
۱۰	۶	۷.۲۴	۴	۸.۸۲	۶	۵.۲۵	۴	۵.۸۸	۲	۵. تفریحات و استراحت
۶.۴	۴	۹	۵	۱۱.۷۶	۸	۱۲.۵	۸	۰	۰	۶. تأمین اجتماعی
۱۱.۶	۷	۱۰.۹	۶	۱۳.۲۳	۹	۱۵.۶۲	۱۰	۲۰.۵۸	۷	۷. اشتغال، کار و تولید
شاخصهای انسان‌گرایانه										
۱۳.۳	۸	۹	۵	۴.۴۱	۳	۶.۲۵	۴	۲.۹۴	۱	۱. امنیت اجتماعی
۱.۶	۱	۵.۴۵	۳	۱.۴۷	۱	۹.۳۷	۶	۵.۸۸		۲. مشارکت اجتماعی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳. تکثر سیاسی و اجتماعی
۱.۶	۱	۵.۴۵	۳	۱.۴۷	۱	۰	۰	۰	۰	۴. توجه به آسیبهای اجتماعی
۸.۳	۵	۳.۶۳	۲	۱.۴۷	۱	۱.۵۶	۱	۰	۰	۵. وضعیت زنان و حمایت از خانواده

Comparison of Social Development in the Five Development plans ...

برنامه پنجم		برنامه چهارم		برنامه سوم		برنامه دوم		برنامه اول		شاخصهای رفاهی
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۳.۳	۲	۱.۷۲	۷	۱۳.۲۳	۹	۱۴	۹	۸.۸۲۰	۳	۶. عدالت اجتماعی (توجه به فقر و درآمدها)
	۰	۱.۸۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷. برابری، برقراری حقوق مذهبی، قومی، دینی
	۶۰	۱۰۰	۵۵	۱۰۰	۶۸	۱۰۰	۶۲	۱۰۰	۳۴	جمع

۳- مقایسه برنامه‌های عمرانی پنج‌گانه قبل از انقلاب (۱۳۵۶-۱۳۲۷) با برنامه‌های پنج‌گانه توسعه بعد از انقلاب اسلامی (۱۳۹۴ - ۱۳۶۸):

براساس تحلیلها و داده‌های حاصل شده از پژوهش حاضر بر روی اصل پنج برنامه عمرانی قبل از انقلاب اسلامی و برنامه‌های پنج‌گانه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بعد از انقلاب اسلامی ایران، نتایج ذیل مشخص شد:

مجموع کل اشارات به شاخصهای توسعه (رفاهی و انسان‌گرایانه) در قبل از انقلاب اسلامی در برنامه‌های عمرانی ۲۵۲ مورد می‌باشد که از این تعداد اشاره، ۱۹۲ صد ونود و دو مورد به شاخصهای رفاهی توسعه و ۶۰ مورد دیگر به شاخصهای انسانی توسعه توجه داشته و پرداخته است. با توجه به این توصیف، مشخص می‌گردد که رویکرد غالب در برنامه‌ریزیهای قبل از انقلاب توجه به شاخصهای رفاهی توسعه بوده است.

همچنین مجموع کل اشارات و تبصره‌های توسعه (رفاهی و انسان‌گرایانه) در بعد از انقلاب اسلامی در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۲۷۹ مورد است که

از این تعداد ۲۰۰ مورد به شاخصهای رفاهی توسعه و ۷۹ مورد دیگر نیز به شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه پرداخته است. مجدد بر اساس داده‌ها موجود، مشخص می‌شود که در برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب رویکرد رفاه‌گرایانه قالب است و به رویکرد انسان‌گرایانه توجه کمتر مبذول شده است.

در ادامه تحلیلهای برنامه‌های توسعه هر یک از هفت شاخص توسعه (رفاهی، انسان‌گرایانه) در برنامه‌های قبل و بعد از انقلاب مورد مقایسه قرار می‌گیرد، تا مشخص شود در هر دوره زمانی توجه بیشتر به کدام بخش بوده است.

شاخص بهداشت: در مجموع برنامه‌های پنج‌گانه قبل از انقلاب از ۲۵۲ اشاره، ۲۷ مورد آن به بحث بهداشت پرداخته است و در برنامه‌های پنج‌گانه بعد انقلاب از ۲۷۹ اشاره، ۲۶ مورد به این شاخص پرداخته است. از این مقایسه نشان می‌دهد در برنامه‌های قبل و بعد انقلاب تقریباً توجه یکسان به موضوع بهداشت شده است.

شاخص آموزش: در برنامه‌های پنج‌گانه قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۲۸ مورد به آموزش و پرورش پرداخته است. و در برنامه‌های پنج‌گانه بعد انقلاب از مجموع کل ۲۷۹ اشاره، ۵۰ مورد به شاخص رفاهی آموزش و پرورش پرداخته است. داده‌های موجود نشان می‌دهد که در بعد از انقلاب توجه بسیار محسوس‌تری به شاخص آموزش شده و این مورد را می‌توان بر گرفته از قانون اساس کشور (اصل ۳۰) دانست. می‌توان این موضوع را مطرح کرد که با توجه به این که از دهه ۱۹۷۰ به بعد مباحث توسعه انسانی مطرح می‌شود توجه به شاخصهای توسعه انسانی از جمله سواد و آموزش نیز در سرلوحه کار برنامه‌ریزان نیز وجود داشته است.

شاخص مسکن و تغذیه: در برنامه‌های عمرانی پنج‌گانه قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۴۰ مورد به مسکن و تغذیه پرداخته است و در برنامه‌های پنج‌گانه بعد از انقلاب از مجموع کل ۲۷۹ اشاره، ۱۷ مورد به این شاخص پرداخته است. این داده‌ها نشان می‌دهد که

در شاخص مسکن قبل انقلاب توجه بسیار بیشتر شده است و کم‌توجهی برنامه‌های بعد انقلاب نشان می‌دهد که به یکی از نیازهای اولیه یعنی غذا و مسکن در برنامه‌های اولویت قائل شده‌اند.

شاخص حمل‌ونقل: در برنامه‌های عمرانی پنج‌گانه قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۲۱ مورد به حمل‌ونقل اشاره داشته است و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه بعد از انقلاب از مجموع ۷۹ اشاره، ۲۱ مورد به شاخص حمل‌ونقل اشاره شده است. مشخص می‌شود که در قبل و بعد انقلاب تقریباً توجه یکسانی به این شاخص شده است. باید توجه داشت که گسترش زیرساخت‌های حمل‌ونقل ناوگان مسافر بری و باری، نظامی، ... از عوامل توسعه و رشد اقتصادی هر کشور محسوب می‌شود.

شاخص تفریحات و استراحت: در برنامه‌های عمرانی پنج‌گانه قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۲۴ مورد به این شاخص پرداخته است. داده‌ها به ما نشان می‌دهد که در قبل و بعد انقلاب تقریباً توجه یکسان به این شاخص مبذول شده است.

شاخص تأمین اجتماعی: در برنامه‌های عمرانی پنج‌گانه قبل انقلاب، از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۱۱ مورد به شاخص تأمین اجتماعی پرداخته است. در برنامه‌های توسعه‌ای پنج‌گانه بعد از انقلاب اسلامی از مجموع ۲۷۹ اشاره، ۲۵ مورد به این شاخص پرداخته است. این داده‌ها نشان می‌دهد که در بعد از انقلاب به شاخص تأمین اجتماعی توجه شایان و مهمتری شده است. لذا این نتیجه را به ما عیان می‌سازد از آنجایی که هدف تأمین اجتماعی تأمین آینده بهتر برای افراد کم درآمد و قشر متوسط بوده است و همچنین هدف انقلاب حمایت از قشر ضعیف جامعه بوده بین سیاست‌گذاری و شاخص رفاهی تأمین اجتماعی و ارزشهای انقلابی همگانی مشخص وجود دارد.

شاخص اشتغال، کار و تولید: در برنامه‌های عمرانی پنج‌گانه قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۴۴ مورد آن به این موضوع پرداخته و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای بعد از

انقلاب از مجموع ۲۷۹ اشاره، ۳۹ اشاره به شاخص اشتغال، کار و تولید شده است. با توجه به داده‌های موجود مشخص می‌شود که در شاخص اشتغال، کار، تولید در قبل و بعد از انقلاب، رویکرد یکسانی حاکم بوده است. اگر بخواهیم در بحث شاخص رفاهی توسعه، یک دوره زمانی را بهتر و قوی تر اعلام کنیم، برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای بعد از انقلاب اندکی اختلاف نسبت به قبل انقلاب، توجه بیشتری به شاخصهای رفاهی داشته‌اند. شاخص امنیت اجتماعی: در برنامه‌های عمرانی پنج‌گانه قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۸ مورد آن به شاخص امنیت اجتماعی پرداخته است و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای بعد انقلاب از مجموع ۲۷۹ اشاره، ۲۱ مورد به این شاخص پرداخته است. مشخص می‌شود که در برنامه‌ریزی بعد از انقلاب به شاخص امنیت اجتماعی توجه بسیار بیشتری مبذول شده است.

شاخص مشارکت اجتماعی: در برنامه‌های عمرانی پنج‌گانه قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۱۰ مورد به این شاخص پرداخته است و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای بعد از انقلاب از مجموع ۲۷۹ اشاره ۱۴ اشاره به این مورد پرداخته است. مشخص می‌شود که بعد از انقلاب به شاخص مشارکت اجتماعی توجه بیشتری شده است.

شاخص تکثر سیاسی و اجتماعی: در برنامه‌های پنج‌گانه عمرانی قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره هیچ مورد به این شاخص نپرداخته است و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای بعد از انقلاب از مجموع ۲۷۹ اشاره، نیز اشاره‌ای وجود ندارد. تحلیل این شاخص نشان‌دهنده ضعف در برنامه‌ریزی قبل و بعد از انقلاب است. چرا که این توقع وجود دارد که برنامه‌های بعد از انقلاب توانسته باشد ضعفهای قبل انقلاب را پر کرده باشند.

شاخص توجه به آسیبهای اجتماعی: در برنامه‌های پنج‌گانه عمرانی قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۲۵ مورد به این شاخص پرداخته است و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای

Comparison of Social Development in the Five Development plans ...

بعد از انقلاب از مجموع ۱۷۹ اشاره، ۵ اشاره به شاخص توجه به آسیب‌های اجتماعی وجود دارد. نشان می‌دهد که در برنامه‌های قبل از انقلاب توجه بسیار محسوس‌تری به آسیب‌های اجتماعی شده است.

شاخص وضعیت زنان و حمایت از خانواده: در برنامه‌های پنج‌گانه عمرانی قبل از مجموع ۲۵۲ اشاره ۴ اشاره به این شاخص وجود دارد و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای بعد از انقلاب از مجموع ۲۷۹ اشاره، ۹ مورد به شاخص وضعیت زنان و حمایت از خانواده پرداخته است. این داده‌ها نشان می‌دهد که برنامه‌های بعد از انقلاب توجه بیشتری به این شاخص داشته و در جهت تحکیم بنیان خانواده و ارزش مقام زن قوانینی را به تصویب رسانده‌اند.

شاخص عدالت اجتماعی (توجه به فقر و درآمدها): در برنامه‌های پنج‌گانه عمرانی قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، ۱۳ مورد به این شاخص پرداخته است و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه بعد از انقلاب از مجموع ۲۷۹ اشاره، ۳۰ اشاره به عدالت اجتماعی شده است. این آمار نیز نشان می‌دهد که در برنامه‌ریزی بعد از انقلاب به شاخص عدالت اجتماعی توجه بسیار بیشتری مبذول شده است.

شاخص برابری، برقراری حقوق مذهبی و قومی و دینی: در برنامه‌های پنج‌گانه عمرانی قبل از انقلاب از مجموع ۲۵۲ اشاره، هیچ موردی وجود ندارد. و در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای بعد از انقلاب از مجموع ۲۷۹ اشاره، فقط یک اشاره در برنامه چهارم وجود دارد. این داده‌ها نشان از ضعف هر دو دوره زمانی، در کم‌توجهی به شاخص برابری است (در صورتی که در اصل ۱۹ قانون اساسی: مردم ایران از هر قوم و قبیله‌ای که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ و نژاد و زبان و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود).

در قسمت شاخص‌های انسان‌گرایانه توسعه اگر بخواهیم دوره‌ای را بهتر و قوی‌تر معرفی کنیم، دوره بعد از انقلاب یعنی برنامه‌های پنج‌گانه و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بعد از انقلاب عملکرد بهتر در توجه به شاخص‌های انسان‌گرایانه داشته‌اند. ولی آنچه نقطه بسیار

ضعیف و نشان کم توجهی به شاخصهای تکثرسیاسی و اجتماعی و شاخص برابری و برقراری حقوق مذهبی و قومی و دینی قبل و بعد از انقلاب است.

بحث:

در پژوهش حاضر به بررسی برنامه‌های پنج‌گانه عمرانی قبل از انقلاب (۱۳۵۶-۱۳۲۷) و قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴-۱۳۶۸) بعد از انقلاب از بعد توسعه اجتماعی، پرداخته شده است.

با مطالعه ادبیات تجربی و نظری تحقیق و همچنین منابع دیگر، مشخص می‌شود که توسعه بدون شک فرآیندی چند بعدی است که در برگیرنده زنجیره‌ای از عوامل شامل جنبه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی است. در بیشتر پژوهشهای قبل، توسعه اجتماعی را تنها یک بعد دانسته و آن هم بهبود شاخصهای رفاهی در زندگی انسانها است. (بانک توسعه بین‌المللی آمریکا، ۲۰۰۳) برای مثال در گزارش بانک توسعه آمریکا (۲۰۰۳) آمده است که «تجربه برخی کشورهای آسیایی و آمریکای لاتین نشان می‌دهد در صورتی که رشد و توسعه اقتصادی با غفلت از توسعه اجتماعی (گسترش فرصتهای اجتماعی مورد نظر آمارتیا سن و بهبود استانداردهای زندگی...) صورت گیرد یا با سیاست مناسبی برای توسعه اجتماعی همراه نباشد، به گسترش فقر و نابرابری کمک خواهد کرد و بر محرومیت اجتماعی و بیماریها و آسیبهای اجتماعی خواهد افزود. ولی در پژوهش حاضر، بعدی دیگر به توسعه اجتماعی با توجه به نظریات جدید و رویکرد توسعه انسانی آمار تیاسین افزوده شد و آن بعد انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی می‌باشد. دلیل این که به بعد انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی در این پژوهش توجه شده است، این است که هدف تمام برنامه‌های توسعه و برنامه‌های عمرانی قبل و بعد از انقلاب و همچنین هدف قانون اساسی و تمام برنامه‌ریزیها، رشد و تعالی انسان است که این مهم جز در سایه توجه به شاخصهای

انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی، در برنامه‌ریزی ممکن نیست. بنابراین در پژوهش حاضر، برای بررسی توسعه اجتماعی در متن برنامه‌های قبل و بعد از انقلاب دوشاخص: ۱- رفاهی ۲- انسان‌گرایانه در نظر گرفته شده است.

اولین نتیجه مشخص که از تحلیل داده‌ها و سند برنامه‌ها حاصل شده این است که چه در برنامه‌های قبل و چه در برنامه‌های بعد از انقلاب اسلامی، هر برنامه نسبت به برنامه قبل از رشد و توجه بیشتری به شاخصهای توسعه برخوردار بوده است.

دومین نتیجه‌گیری حاصل شده از بررسی اصل سندهای توسعه عمرانی در قبل از انقلاب و قوانین توسعه‌ای بعد از انقلاب، در بعد توسعه اجتماعی، تأکید بر شاخصهای رفاه‌گرایانه توسعه اجتماعی بوده است و شاخص انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی در هر دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی مورد کم‌توجهی زیادی قرار گرفته است به شکلی که به برخی از شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه هیچ توجهی (تکثر سیاسی و اجتماعی، برابری حقوق) نشده است. مجموع کل اشارات به شاخصهای توسعه اجتماعی (رفاهی و انسان‌گرایانه) در برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب ۲۵۲ مورد است، که از این تعدا اشاره ۱۹۲ مورد به شاخصهای رفاهی و ۶۰ مورد به شاخصهای انسان‌گرایانه توسعه اجتماعی پرداخته است. که این نشان می‌دهد رویکرد غالب در برنامه‌های قبل از انقلاب رفاه‌گرایانه و توسعه به برطرف کردن نیازهای مادی از قبیل آموزش، بهداشت، حمل‌ونقل، تفریحات و... بوده است. همچنین مجموع کل اشارات به شاخصهای توسعه اجتماعی (رفاهی و انسان‌گرایانه) در قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بعد از انقلاب ۲۷۹ مورد است. که از این تعداد ۲۰۰ مورد به شاخصهای رفاهی و ۷۹ مورد دیگر به شاخصهای انشان‌گرایانه پرداخته است. که مجدد مشخص می‌شود رویکرد برنامه‌های بعد از انقلاب اسلامی نیز رفاه‌گرایانه است.

نتیجه‌گیری سوم، اینکه از منظر شاخصهای رفاهی و انسان‌گرایانه، برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۶- ۱۳۵۲) در میان برنامه‌های پنج‌گانه عمرانی قبل از انقلاب عملکرد بهتری

نسبت به سایر برنامه‌های قبل از انقلاب داشته است، همچنین در بین برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ای بعد از انقلاب برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳ - ۱۳۷۹) نسبت به دیگر برنامه‌ها کامل‌تر و جامع‌تر است.

چهارمین نتیجه‌گیری، اینکه در تمامی برنامه‌های قبل و بعد از انقلاب یک ضعف بزرگ وجود دارد و آن اینکه در تمامی برنامه‌ها به دو شاخص انسان‌گرایانه و توسعه اجتماعی یعنی شاخص تکثر سیاسی و اجتماعی و شاخص برابری و برقراری حقوق هیچ توجهی نشده است حال آنکه در متن قانون اساسی به صراحت درباره این شاخصها (اصل نوزدهم در باره تساوی حقوق و اصل بیست و ششم در بار تکثر سیاسی) بحث و توجه شده است.

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که توسعه از منظر سیاست‌مداران قبل و بعد از انقلاب اسلامی، یعنی توجه و تأمین شاخصهای رفاه‌گرایانه توسعه و حال آنکه بعد رفاه‌گرایانه یک بخش توسعه اجتماعی است. همچنین در تمام برنامه‌های توسعه‌ای و عمرانی قبل و بعد از انقلاب، رویکرد رفاه‌گرایانه غالب است. نکته مهمی که بر اساس تحلیل مشخص می‌شود و نویسندگان در سراسر این مقاله با تأکید بر نظریه آمارتیاسن به دنبال آن بودند این است که دستیابی به توسعه در صورتی امکان‌پذیر است که موانع مختلف در مسیر انتخاب آزادانه مردم برطرف گردد. مهم‌ترین آنها فقر و ظلم، فرصتهای حاکم اقتصادی، محرومیت، نظام ضد اجتماعی، بی‌توجهی به تأمین امکانات عمومی، فقدان آزادیهای سیاسی و دخالت دولت سرکوبگر است. آمارتیاسن ضمن انتقاد از تقلیل مفهوم توسعه، به متغیرهای اقتصادی و نیز تجزیه و توسعه به ابعاد جداگانه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی معتقد است. در رویکرد سرمایه انسانی نگاه ابزارگرایانه به انسان حاکم است در حالی که در رویکرد قابلیت انسانی (رویکرد سن) کرامت انسان هدف و غایت توسعه است.

براساس این پژوهش می‌توان چند نکته را در تمامی برنامه‌ها آشکار کرد: ۱. فقدان فهم مشترک درباره مفاهیم توسعه ۲. تمرکزگرایی در برنامه‌نویسی و عدم مشارکت ذینفعان ۳.

جامعیت برنامه‌ها و عدم اولویت‌بندی اهداف برنامه (متأسفانه از چالش‌های جدی که تحقق برنامه‌ها در کشور را با دشواری مواجه کرده است، اصرار بر تدوین برنامه برای تمام بخشها و تهیه فهرستی از اهداف و احکام مفصل و متعدد است که از اولویت برخوردار نیستند. هر جامعه در حال توسعه‌ای با ضعفهای نهادی، موانع سیاسی، کاستیهای زیرساختی، ناهمسازی هنجارهای اجتماعی و محدودیت منابع بالفعل مواجه است) ۴. کلی‌گویی در برخی مواد و تفصیلی بودن برخی دیگر (در برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی احکامی مشاهده می‌شود که یا به دلیل کلی‌گویی خاصیت اجرایی و نظارتی ندارند یا آنقدر جزئیات اجرا را مورد توجه قرار داده‌اند که از حالت حکم برنامه خارج و به دستورالعمل و آئین‌نامه شباهت یافته‌اند). ۵. باثبات در نظر گرفتن شرایط ۶. بلندپروازانه بودن اهداف برنامه.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در تهیه مقاله مشارکت داشته‌اند.

منابع مالی

برای انتشار این مقاله حمایت مالی مستقیم از هیچ نهاد یا سازمانی دریافت نشده است.

تعارض منافع

این مقاله با سایر آثار منتشرشده از نویسندگان هم‌پوشانی ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در این مقاله همه حقوق مرتبط با اخلاق پژوهش رعایت شده است.

- Azimi, H. (2012). Underdeveloped circuits in the Iranian economy. Thirteenth edition. Ney Publications. (in Persian)
- Application of Socio-Economic Indicators in Development Planning (1988). Translated by Hormuz Shahdadi. Ministry of Budget and Finance, first edition.(in Persian).
- BabaeiFard, A. (2010). Cultural Development and Social Development in Iran. Social Welfare Research Quarterly, 37, (in Persian).
- Badie, N. (2001). Content Analysis. Publicity Office Publications, Public Relations Coordination Office. (in Persian).
- Bhattacharya, D. (1989). Economic Development underdevelopment. Australian professional publication, Sydney.
- Ghovati Sefidsangi, A., Farashiyani, H., & Hasanzadeh Choukanlou, H. (1396). Reflections of social development in fivefold project law about economy, social and cultural in Islamic Republic Iran from 1368-1394. Journal of Social Development (Former human development), 1, 151-184.
- Holstey, A.L. (2001). Content Analysis in Humanities and Social Sciences, translation by Nader SalarzadehAmiri, AllamehTabataba'i University Press, Tehran, Second Edition. (in Persian).
- Inter-American Development Bank (2003). Social Development Strategy Document. Washington, D.C.
- Izadi. R ; Heydarpour Inanloo. M (2014). Review of Fifth Planning Program During Pahlavi and Islamic Revolution of Iran. Journal of Economic & Developmental Sociology, 4(2), pp 1-27. (in Persian).
- Kalantari, A. h ; Roshanfekar , P ; MoghaddamSalimi, F (2014). Social Development of the Global Perspective and the Situation of Iran. University of Tehran Press Institute, first edition. (in Persian).
-
- OECD (1988). Royal Commission on social Development. Voll II
- Planning and Budget Organization (1959). The First Program of Pre-Revolutionary Revolution 1333-1327. Publication of Program and Budget Organization. (in Persian)
- Planning and Budget Organization (1962). The Second Plan of Civilization Before the Revolution of 1341-1334. Publication of Program and Budget Organization. (in Persian).
- Planning and Budget Organization (1968). The Third Plan of Civiliza-

- tion Before the Revolution 1346-1341. Publication of Program and Budget Organization. (in Persian).
- Planning and Budget Organization (1973). The Fourth Plan of Civilization before the Revolution 1351-1347. Publication of Program and Budget Organization. (in Persian)
 - Planning and Budget Organization (1975). Fifth Development Plan of the Country, 1352-1356. Publication of Program and Budget Organization.(in Persian)
 - Planning and Budget Organization (1997). Law of the First Plan of Economic - Social and Cultural Development of the Islamic Republic of Iran. Publications Program and Budget Organization, Third Edition. (in Persian).
 - Planning and Budget Organization (1997). Law of the Second Economic and Social Development Plan of the Islamic Republic of Iran. Program and Budget Publications, Fifth Edition. (in Persian)
 - Planning and Budget Organization (2000). Law of the Third Plan, Economic, Social and Cultural Development of the Islamic Republic of Iran. Publications of the Budget and Planning Organization, Second Edition. (in Persian)
 - Planning and Budget Organization (2006). Law of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran. Planning and Budget Organization Publications, Seventh Edition. (in Persian)
 - Planning and Budget Organization (2012). Law of the Fifth Economic - Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran. Publications Program and Budget Organization, first edition. (in Persian)
 - Planning and Budgeting Organization, 2001. Economic Documentation Center: Tehran. (in Persian)
 - Sen, A.T.C. (2013). Development means freedom (Translated by M. SaidouriNai). No publication. Fifth Edition. (in Persian)
 - Todarow, M. (1999). Third World Economic Development (Translated by Gh.A. Farajadi). Publication of the Institute for Advanced Research in Planning and Development (in Persian).
 - UNCRD (1988). Regional Development Dialogue. 7(1), 31-32.
 - United Nation (2002). Financing globe Social Development Sympo-

sium February 7. Annotated Agenda and Programe of work, Department Of economic and social Affairs. United Nation , New York.

- Unted Nations Develoment Program (1998). Human Development Report. Oxford university press, New York.

- ZahediMazandarani, M. J. (2007). Development and inequality. Tehran: Maziar Publications (in Persian).